Cedos

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
КИЇВ
Україна

Гендерно чутливе відновлення і розвиток на місцевому рівні:

20 рекомендацій

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВЕ ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ:
20 РЕКОМЕНДАЦІЙ

Автор_ки: Лоріна Федорова, Тамара Хурцидзе, Іван Вербицький
Менеджерка проєкту: Мар'яна Куземська
Рецензентка: Олена Стрельник
Коректура: Роксолана Машкова
Верстка: Яна Винярська
Ілюстрації: seri/graph studio

Цей документ підготовлено аналітичним центром Cedos за підтримки Представництва Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні.

Cedos — це незалежний аналітичний центр і спільнота, що працює над питаннями соціального розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і варіантів їх вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо та втілюємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильни_ць цих змін.
Сайт Cedos: **https://cedos.org.ua/**

Фонд імені Гайнріха Бьолля — це неурядова ресурсна організація, яка популяризує демократичний порядок денний та змінює публічний дискурс з метою зеленого демократичного розвитку. У Німеччині Фонд працює з 1997 року і з часом розширив мережу до 32 регіональних представництв у 60 країнах світу на чотирьох континентах. В Україні Фонд діє як незалежна міжнародна організація з 2008 року. У своїй роботі Фонд керується принципами, які відповідають цілісному баченню зеленої демократії, що охоплює широке коло проблем сталого розвитку в політиці та суспільстві і підтримує гендерно чутливі стратегії та підходи до відновлення України.
Сайт Представництва Фонду імені Гайнріха Бьолля, бюро Київ-Україна:
https://ua.boell.org/uk

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, або групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий чи гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми з метою урівноваження цього перекосу тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

Січень–квітень 2024

Зміст

Вступ **5**

Урядування **9**

Бюджетування **17**

Безпека **23**

Соціальний захист **31**

Мобільність **37**

Дозвілля **43**

Висновки **47**

Рекомендації **49**

Література **55**

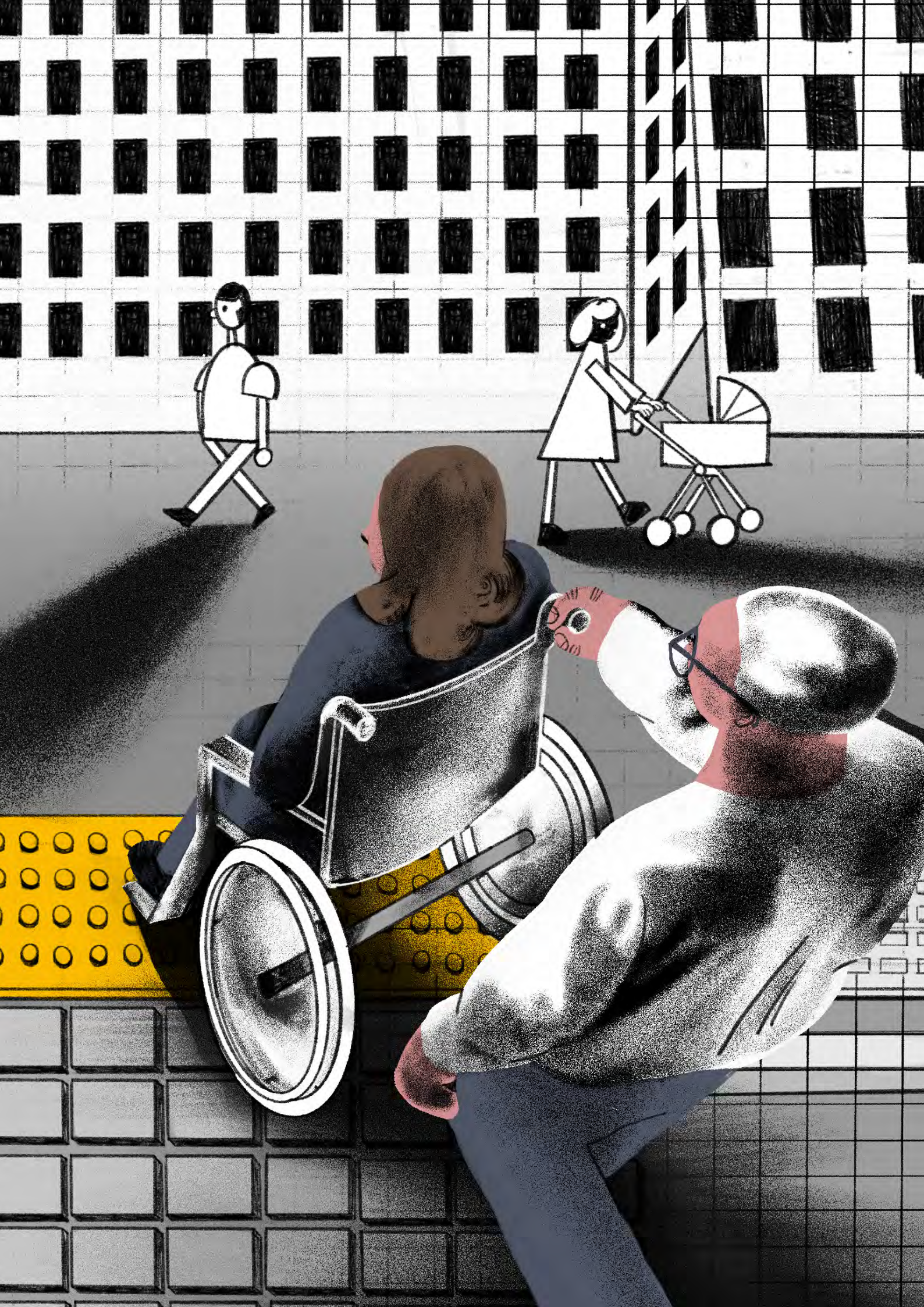

Вступ

Захист гідності та забезпечення права на гідне життя для кожної людини були одними з ключових вимог Революції Гідності, що відбулася в Україні у 2013–2014 роках. Після перемоги цього суспільного руху країна пришвидшила реформи та європейську інтеграцію, а Росія розпочала проти України війну, намагаючись протидіяти цим процесам.

Для координації міжнародної підтримки реформ із 2017 року Уряд України з партнерами почав проводити щорічні Міжнародні конференції з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference). Після початку **повномасштабного російського вторгнення** у 2022 році ці заходи продовжили збиратися щороку уже як Конференції з питань відновлення України (Ukraine Recovery Conference). Масштабні руйнування і негативний вплив війни доповнили порядок денний щодо реформ публічних політик питаннями відбудови фізичної інфраструктури, зруйнованої бойовими діями.

Під час першої конференції з відновлення у Швейцарії 4–5 липня 2022 року країни-учасниці ухвалили підсумковий документ під назвою «Декларація Лугано». Він визначив сім керівних принципів процесу відновлення України. Одним із них названо гендерну рівність та інклюзію. Детальний опис цього принципу має таке формулювання:

«Процес відновлення має бути інклюзивним і забезпечувати гендерну рівність і повагу до прав людини, включно з її економічними, соціальними та культурними правами. Відновлення має принести користь кожному, і ніхто із членів суспільства не повинен залишитися осторонь. Потрібно зменшити нерівність»[1].

Українська урядова інструкція визначає **гендерно чутливий підхід** як «урахування специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків»[2]. Ми виходимо з того, що гендерно чутливий підхід

1 URC (2022). **Підсумковий документ міжнародної конференції з питань відновлення України**.
2 Міністерство соціальної політики (2020). **Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів**.

передбачає врахування потреб та інтересів всіх соціальних груп, а не лише тих, що мають найбільше доступу до влади і ресурсів. Чоловіки з доходами, вищими за середні, історично були найбільш привілейованою групою в суспільстві, яка найчастіше брала участь у прийнятті рішень. Зважаючи на це, особистий життєвий досвід представників саме цієї групи мав найбільше впливу на рішення, атакож сприймався як варіант за замовчуванням, приклад звичайної людини.

Гендерно чутливий підхід полягає в ідентифікації та врахуванні різних досвідів різних соціальних груп, які можуть бути відмінними. Йдеться не лише про соціальні групи, відмінні за статтю, а й за віком, матеріальним становищем, походженням, сексуальною орієнтацією, станом здоров'я, наявністю інвалідності та іншими ознаками, а також їх сукупністю. Залежно від ознаки кожна людина може належати як до категорій, досвіди яких частіше враховувалися, так і до тих, на які традиційно звертали менше уваги. Більше того, впродовж життя залежно від різних, часом непередбачуваних подій кожна людина може змінювати свій соціальний статус. Врахування різних комбінацій привілейованості та дискримінованості, які утворюються внаслідок перетинів багатьох групових та індивідуальних ідентичностей, є основою **інтерсекційності**, що є частиною гендерно чутливого підходу.

Хлопці підліткового віку з незаможних домогосподарств; одинокі матері, партнери яких загинули на війні; гомосексуальні чоловіки віком понад 60 років; жінки з інвалідністю, які живуть у сільській місцевості, — для кожної з цих (та інших) соціальних груп можуть бути актуальними різні проблеми та питання публічної політики. Через наявні обмеження не всі з них можливо вирішити одночасно; понад те, інколи інтереси різних соціальних груп можуть вступати у протиріччя. Гендерно чутливий підхід передбачає звернення особливої уваги та **пріоритезацію потреб менш привілейованих соціальних груп**, які історично менше враховувалися при прийнятті рішень.

Застосування гендерно чутливого підходу у процесі відновлення може наблизити гендерну рівність та інклюзію в українському суспільстві, зокрема й на місцевому рівні. Врахування потреб різних соціальних груп є важливим кроком, необхідним для практичного втілення принципу «не залишити нікого осторонь» і досягнення соціальної справедливості.

---

3 Андрушків, А., Панкевич, Б., Пекар, В., Горбач, В., Гопко, Г., Шульга, Д., ...Грицак, Я. (2023). **Маніфест сталого миру**.

Повноцінне **відновлення** і відбудова України не є можливими без перемоги та встановлення сталого і справедливого миру[3]. При цьому процес відновлення вже розпочався і триває. У пошкоджених будівлях відновлюють дахи і вікна, евакуйовані університети продовжують навчання, вимушено переміщені люди знаходять житло і роботу, відкриваються нові установи і підприємства, країна продовжує працювати. Втім, крім прямого завдання шкоди, війна також посилила виклики, які і раніше стояли перед державою та громадами, зокрема й брак персоналу та коштів, складність пріоритезації сталих і системних рішень перед дешевими і швидкими, недовіру і недостатню спроможність. Зважаючи на це, ми виходимо з того, що відновлення є довготривалим і комплексним процесом, який нерозривно пов'язаний із загальним розвитком країни, реформами та європейською інтеграцією. Він потребує не лише компенсації чи відбудови того, що було зруйновано і втрачено, а й системного оновлення, адаптації країни до нових умов, можливостей і викликів.

Цей документ підготовлений до Конференції з питань відновлення України 2024 року в Берліні, аби запропонувати рекомендації щодо втілення принципу гендерної рівності та інклюзії у процесах відновлення і розвитку **на місцевому рівні**. Він розглядає як публічні політики, так і конкретні практичні рішення у шести сферах: урядування, бюджетування, безпека, соціальний захист, мобільність і дозвілля. Ці сфери були обрані зважаючи на те, що урядування і бюджетування є ключовими для втілення будь-якої публічної політики, безпека і соціальний захист набули особливої актуальності внаслідок війни, а мобільність і дозвілля є основою поля відповідальності місцевих органів влади. При цьому контексти та рішення для цих сфер у деяких випадках настільки взаємопов'язані, що межі між ними є радше умовними.

У рамках підготовки документа було проаналізовано наявну літературу і попередні напрацювання, а також проведено 10 експертних інтерв'ю з фахів_чинями, які працюють у 6 розглянутих сферах на національному та місцевому рівнях. Для кожної зі сфер запропоновано огляд контексту з прикладами, рекомендації щодо практичних рішень у коротко- і довгостроковій перспективі, а також посилання на матеріали для детальнішого ознайомлення з темою. Пропоновані рекомендації будуть корисними для громад, які різною мірою постраждали від війни: як тих, що потребують повномасштабної відбудови інфраструктури та відновлення органів управління, так і тих, де основною потребою є адаптація до нових умов. У кожному із варіантів гендерну чутливість можливо й потрібно враховувати під час процесів відновлення і розвитку для забезпечення його інклюзивності та справедливості.

Урядування

Досягнення рівних прав і можливостей на локальному рівні неможливе без включення гендерного підходу в управлінські практики та політики органів місцевого самоврядування. При цьому гендерний підхід виходить за рамки лише збалансованого представлення чоловіків і жінок у структурі органів влади та складі депутатського корпусу, а включає у себе застосування гендерно чутливих управлінських практик, реформування наявних і запровадження спеціальних політик та програм.

> **Гендерно орієнтоване врядування** — це процес прийняття і реалізації рішень на всіх рівнях управління, що включає заходи, ставлення та практики різних зацікавлених сторін з метою забезпечення гендерної рівності та соціальної справедливості[4].

У 2022 році Міністерство соціальної політики затвердило Методичні рекомендації з реалізації гендерного підходу, які представляють механізми забезпечення рівних прав і можливостей для територіальних громад. Представлені механізми можна розділити на аналітичні продукти, управлінські рішення та органи, а також практики з гендерно чутливих публічних послуг[5].

Одним із перших аналітичних кроків у рамках гендерного підходу є **збір гендерної статистики** (або гендерно чутливих даних). Це дані, що чітко відображають нерівності в умовах і можливостях чоловіків та жінок у різних сферах життя. Гендерна статистика містить розподіл за статтю та іншими соціальними характеристиками, такими як вік, сімейний статус, наявність і форми інвалідності тощо. На рівні громад різні органи влади й установи збирають статистику та дані, частина з яких вже може включати розподіл за статтю чи іншими соціальними характеристиками. Важливим кроком є налагодження системи збору всіх даних з урахуванням гендерного компоненту та

4 Іваніна, Т., Кисельова О., і Колодій, М. (2021). **Гендерно орієнтоване врядування: практичний посібник**. Київ, видавничо-поліграфічна компанія «Юстон».

5 Міністерство соціальної політики (2022). **Методичні рекомендації з реалізації гендерного підходу та підходу, що базується на дотриманні прав людини, на рівні територіальних громад**.

синхронізація статистичної інформації між різними структурними підрозділами й установами громади.

Збір гендерної статистики часто здійснюється на підготовчих етапах у рамках ширших ініціатив гендерно орієнтованого врядування, адже без послідовного збору даних реалізація інших інструментів може бути ускладненою та необґрунтованою. Що детальніше громада працює з даними, то краще вона розуміє, куди потрібно направляти кошти та які заходи фінансувати. Найбільшу ефективність показує регулярний збір гендерно чутливих даних, адже це дає можливість порівняти дані та продемонструвати динаміку змін. Втім, процес збору даних ускладнився після реформи децентралізації: внаслідок об'єднання громади змінили свої адміністративні межі, відповідно стало важче використовувати ті дані, що були зібрані до об'єднання. Нині виклики збору даних також поглиблися через повномасштабне вторгнення і вимушене переміщення всередині країни та за кордон.

Окрім збору гендерно чутливих даних, складання **гендерного профілю** територіальної громади дозволяє детально описати потреби, які мають різні групи населення у громаді, а також сформувати рекомендації з покращення надання публічних послуг, що задовольняють ці потреби.

На практиці громади можуть розробляти схожі аналітичні документи під різними назвами. Наприклад, це може бути соціальний паспорт, гендерний паспорт, паспорт громади тощо. У цьому випадку корисною є уніфікація вже зібраних даних про мешкан_ок громади в єдиний аналітичний продукт, який всебічно і максимально деталізовано представлятиме ці дані та динаміку змін.

● **ПРИКЛАД:** Збір гендерної статистики в Апостолівській громаді

Апостолівська територіальна громада у Дніпропетровській області розробила гендерний профіль громади, щоб сформувати краще розуміння про своїх мешкан_ок і приймати рішення відповідно до їхніх потреб. Значна частина документа присвячена представленню гендерно чутливих даних у сферах охорони здоров'я, освіти, спорту, культури, соціального захисту та благоустрою. У ній враховано не лише гендерний розподіл, а й вік та місце проживання — міське чи сільське населення. Також документ розглядає гендерні розриви на рівні представництва чоловіків і жінок у сфері прийняття політичних рішень[6].

6 (2020). **Гендерний профіль Апостолівської міської об'єднаної територіальної громади**.

Ще одним інструментом реалізації гендерно орієнтованого урядування є проведення **гендерного аналізу**. Він дозволяє зафіксувати гендерні розриви, врахувати гендерні аспекти у різних сферах діяльності та включити гендерний компонент у місцеві бюджетні програми, проєкти, політики чи розробку стратегічних документів громади. Гендерний аналіз можна проводити на будь-якому етапі впровадження політики, програми чи документа, проте найбільш ефективним він є на підготовчому етапі або під час моніторингу й оцінки.

● **ПРИКЛАД:** Гендерний аналіз міської енергетичної та кліматичної політики у Житомирі

Житомирська міська рада у співпраці з громадською організацією провела гендерний аналіз міської енергетичної та кліматичної політики і сформувала гендерний портрет[7]. У ньому команда проаналізувала склад осіб, відповідальних за розробку і впровадження енергетичної та кліматичної політики у міській раді — зокрема, визначила статево-віковий розподіл і стаж роботи профільних спеціаліст_ок Житомирської міської ради та комунальних установ сфери культури, освіти, охорони здоров'я й ОСББ. Під час розробки гендерного аналізу експерт_ки виявили гендерні дисбаланси міських цільових програм у сфері енергетичної політики, транспорту, поводження з твердими побутовими відходами тощо[8]. Вони також спроєктували наслідки реалізації оглянутих заходів і програм з точки зору гендерного впливу та надали рекомендації щодо можливостей включення гендерної складової у міську енергетичну та кліматичну політики.

Гендерно орієнтоване врядування може передбачати також запровадження у структурі місцевих органів влади посад чи органів, відповідальних за забезпечення гендерної рівності на місцевому рівні. На рівні громади такими інституціями можуть бути:

- **Уповноважена особа (координатор_ка) з питань гендерної політики** — посадова особа, у чиї обов'язки входить забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, запобігання гендерній дискримінації та гендерно зумовленому насильству, загальна координація проєктів і програм, метою яких є

7 Остапчук, О., і Тарасенко, Н. **Гендерний портрет відповідальних за енергетичну та кліматичну політику Житомирської міської територіальної громади**.
8 Так само.

забезпечення гендерної рівності у громаді. Уповноважена особа може як бути окремою посадою, так і бути представленою на рівні заступни_ці голови громади.

- **Консультаційно-дорадчі органи** — формальні групи, створені з метою спільної роботи над питаннями забезпечення рівних прав та можливостей. Вони також можуть існувати у форматі робочої групи, координаційної, експертної чи громадської ради. До складу органів можуть входити спеціаліст_ки місцевих органів влади, депутат_ки, фахів_чині з гендерної політики, активні мешкан_ки, громадські об'єднання, неурядові організації тощо. Консультаційно-дорадчі органи можуть створюватися з різних питань, пов'язаних з інклюзивністю місцевого врядування, прикладом чого є ради безбар'єрності громад, ради внутрішньо переміщених осіб тощо.

- **Депутатські групи з гендерних питань** — об'єднання депутат_ок навколо питань гендерної рівності. Діяльність такої групи може включати в себе адвокацію політичних рішень, ініціацію проєктів і адаптацію міжнародного та національного гендерного законодавства для локального рівня[9].

Важливо враховувати, що працівни_ці місцевих органів влади можуть бути перевантажені основними посадовими обов'язками. Щоб такі управлінські рішення показали свою ефективність, їхня робота не має сприйматися як формальність. Також варто враховувати наявні навантаження осіб, які отримують повноваження, щоб у них була спроможність виконувати додаткову роботу.

Важливою для впровадження гендерної рівності в урядуванні є представленість жінок і представни_ць різних соціальних груп (наприклад, етнічних меншин, ЛГБТКІА+) на лідерських посадах і у виборних органах. Так, Виборчим кодексом України передбачені **гендерні квоти** у списках політичних партій на рівні 40%, які почали діяти на місцевих виборах з 2020 року.

Окрім виборних політичних посад, важливим є також призначення жінок і представни_ць різних соціальних груп на посади у виконавчих органах з особливою увагою до сфер, які пов'язані з великими ресурсами і де жінки були історично менше представлені —

9 Іваніна, Т., Кисельова О., і Колодій, М. (2021). **Гендерно орієнтоване врядування: практичний посібник**. Київ, видавничо-поліграфічна компанія «Юстон».

наприклад, будівельна сфера. При цьому необхідно забезпечити гідні умови й оплату праці на публічній службі, щоб заохочувати до неї людей, які не мають достатніх заощаджень, пасивних доходів або неформальних чи недоброчесних способів паралельного заробітку.

Залучення житель_ок до розробки і прийняття рішень є ще одним інструментом наближення гендерної рівності та інклюзії. Особливу увагу важливо приділяти залученню і врахуванню потреб тих, на кого впливатимуть відповідні рішення. Люди, що належать до вразливих соціальних груп, можуть мати менше доступу до інформації про актуальні політичні процеси, а також менше вільного часу чи специфічної технічнічної експертизи стосовно різних питань, тому для їх залучення варто докладати особливих зусиль, включно з додатковим інформуванням і врахуванням їхніх потреб у дизайні партисипативних процесів. Важливими кроками для врахування потреб вразливих груп може бути залучення до прийняття рішень організацій, що представляють інтереси або надають послуги цим групам — наприклад, феміністичних і ЛГБТКІА+ організацій, організацій корінних народів і людей з інвалідністю, організацій, що надають гуманітарну допомогу. В контексті відновлення важливим є залучення людей із вразливих соціальних груп, а також організацій, що представляють їхні інтереси, до планування та прийняття рішень і щодо відновлення також.

Корисною практикою є залучення зовнішніх спеціаліст_ок у питаннях гендерної політики, які можуть надавати експертні та консультаційні послуги. Звернення до зовнішніх експерт_ок може виявитися доречним під час збору й аналізу гендерної статистики, напрацювання аналітичних матеріалів, як-от гендерного профілю, або для консультування щодо включеності гендерного компоненту в місцеві політики тощо. Залучення зовнішньої сторони допомагає сформувати новий погляд на локальний контекст і отримати фахові поради, що сприятимуть покращенню гендерно чутливого врядування.

● **ПРИКЛАД:** Гендерно чутливе урядування в Покровській громаді

Одним із прикладів комплексного впровадження інструментів гендерно орієнтованого врядування є Покровська громада Дніпропетровської області[10]. У 2019 році селищна рада

10 Покровська селищна рада (2021). **Гендерна політика**.

призначила Уповноважену особу з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків[11]. Перед прийняттям рішення громада вивчила досвід діяльності уповноважених осіб на обласному рівні й адаптувала посадові обов'язки для місцевого рівня. Зокрема, в обов'язки Уповноваженої особи Покровської громади входить прийом громадян_ок з питань вирішення гендерної дискримінації, проведення навчальних заходів для працівни_ць ради, інформування мешкан_ок щодо забезпечення рівних прав та можливостей[12]. Крім цього, Покровська громада прийняла План дій щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, який має переглядатися на регулярній основі.

Важливим аспектом у гендерно орієнтованому врядуванні є не лише застосування окремих інструментів усередині структури органів влади, а й реформування практик взаємодії з мешкан_ками громади. Гендерна чутливість **у наданні публічних послуг** має на меті забезпечити рівний доступ чоловіків і жінок до послуг, які надають місцеві органи влади, та перешкоджати гендерному дисбалансу у задоволені потреб різних груп населення.

Гендерна чутливість може передусім проявлятися на рівні організації та принципів роботи просторів громадських і адміністративних будівель та установ. Наприклад, важливо планувати робочий графік спеціаліст_ок центрів надання адміністративних послуг, управлінь соціального захисту населення та інших установ таким чином, щоб він уможливлював прийом мешкан_ок з різними потребами і можливостями, як-от працевлаштованих житель_ок, безробітних або батьків, які мають різний розпорядок дня. **Громадські й адміністративні будівлі та простори** для прийому відвідувач_ок варто організовувати, дотримуючись принципів безбар'єрності, щоб люди з інвалідністю, з дитячими візочками чи інші маломобільні групи населення могли безперешкодно користуватися адміністративними та соціальними послугами. Це включає в себе облаштування безбар'єрних входів, проходів і дверей, вбиралень, зон очікування. Важливим в організації гендерно чутливого простору є також дитячі зони та місця для сидіння, наявність гендерно нейтральних вбира-

11 Покровська селищна рада. **Призначення Уповноваженої особи (координатора) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Покровській селищній раді (з розробленням відповідного Положення)**.

12 Покровська селищна рада (2019). **Рішення про затвердження положення про уповноважену особу (координатора) Покровської селищної ради з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків**.

лень і пеленальних столиків, до яких мають доступ люди з різними гендерними ідентичностями, батьки і матері, що піклуються про малих дітей[13].

Ще одним важливим принципом є фізична та інформаційна доступність публічних послуг. Це означає користування послугами як фізично, так і онлайн усіма мешкан_кам громади та гарантії доступності публічних послуг для маломобільних груп. Цей принцип можна забезпечувати, наприклад, через мобільні центри надання адміністративних послуг або через транспортні соціальні послуги з перевезення («соціальні таксі»). Окремим аспектом гендерної чутливості публічних послуг є комунікація з одержувач_ками послуг, зокрема дотримання гендерно чутливої мови (у тому числі відсутність сексизму, використання фемінітивів), вживання коректної термінології та ввічливе спілкування.

Для заходів із залучення житель_ок до прийняття рішень також варто планувати час і місце проведення заходів таким чином, щоб у різних груп людей була змога їх відвідати. Наприклад, люди з офісним графіком роботи часто не зможуть прийти на подію до 18 години, а людям з інших населених пунктів важче дістатися до місця події, якщо обговорення проходить у центрі громади. Приміщення, де проводяться заходи з залучення, варто обирати беручи до уваги рекомендації щодо інклюзивності, зокрема описані вище. Наявність укриття є необхідною на випадок повітряної тривоги. У регіонах, близьких до лінії зіткнення, доречно мати приміщення для проведення публічних заходів, обладнані одразу в укриттях, і проводити події саме там. Важливо також передбачати різні канали інформування про партисипативні заходи, пріоритезуючи ті, якими користуються цільові групи, — наприклад, поєднувати онлайн-інформування з фізичними оголошеннями у публічних просторах чи житлових зонах. Під час планування залучення житель_ок варто враховувати потреби та можливості різних людей, зокрема передбачати різні формати участі — як офлайн, так і онлайн, адже кожен з них окремо може бути недоступним для частини людей через вимушене переміщення внаслідок війни, перебої з електропостачанням чи зв'язком або недостатній рівень комп'ютерної грамотності.

13 Радник. **Імплементація принципів гендерної рівності при наданні адміністративних і соціальних послуг**.

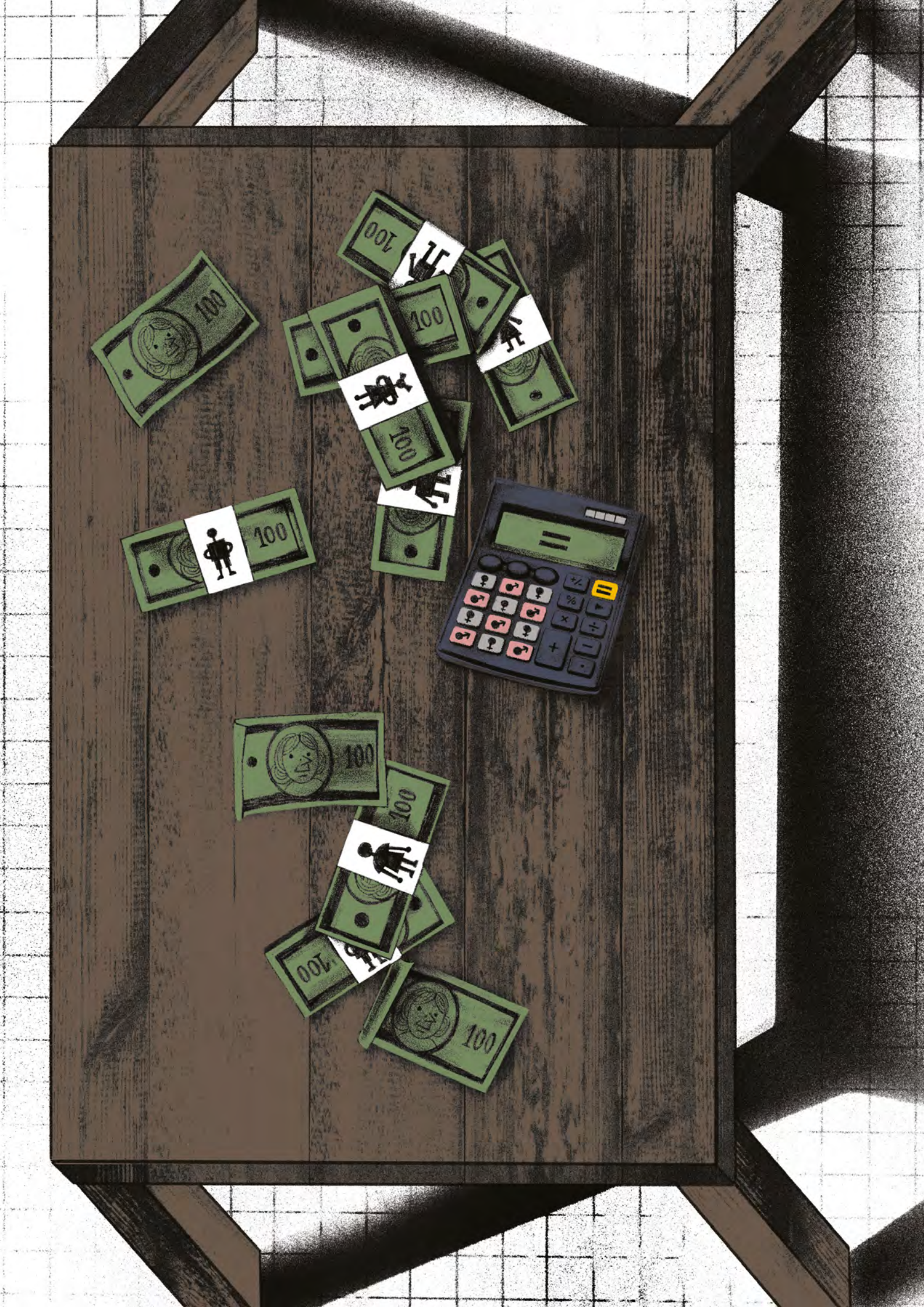

Бюджетування

Гендерно чутливі підходи в урядуванні включають низку аспектів, що пов'язані з розподілом публічних ресурсів, зокрема фінансових. Управління бюджетними коштами може відбуватися неефективно — відповідно, певні потреби не враховуються або враховуватися несправедливо. В умовах повномасштабного вторгнення перегляд системи розподілу видатків набуває нової актуальності, адже змінилися не лише наповнення бюджетів, а й сам склад мешкан_ок громад. З лютого 2022 року громади приймають внутрішньо переміщених осіб, ветеран_ок, військовослужбов_иць, чиї потреби та інтереси можуть бути відмінними та особливими. Відповідно, це варто враховувати у бюджетних процесах.

Практика включення гендерної чутливості до питань бюджетування відома як гендерно орієнтоване бюджетування.

> **Гендерно орієнтоване бюджетування** (ГОБ) — це врахування гендерних аспектів на всіх стадіях бюджетного процесу та висвітлення у відповідних бюджетних документах цілей досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків[14]. Гендерні аспекти розуміються як сукупність культурних, соціальних, політичних, історичних та інших характеристик чоловіків і жінок. Гендерний підхід у бюджетуванні дозволяє виявляти та задовольняти різні потреби великої кількості груп населення.

З 2019 року гендерно орієнтоване бюджетування офіційно закріплене на національному рівні Методичними рекомендаціями від Міністерства фінансів України[15]. Ці рекомендації можна застосовувати при плануванні, виконанні та звітуванні про бюджетні кошти як на центральному, так і на місцевому рівнях.

14 Іваніна, Т., Кисельова, О., Колодій, М., Остапчук, О., і Цюпа, О. (2020). **Гендерно орієнтований підхід у бюджетному процесі: практичний посібник**. Київ, Віваріо.

15 Міністерство фінансів України (2019). **Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі**.

Гендерно орієнтоване бюджетування не є відокремленою практикою у бюджетному процесі, а виступає як наскрізний підхід, який можна інтегрувати в усі стадії бюджетного процесу. Впровадження ГОБ має низку переваг для громад. Планування бюджетних коштів з урахуванням гендерного підходу дає можливість більш ефективно ними розпоряджатися, фокусуватися на вирішенні актуальних для різних груп проблем, підсилювати вразливі групи населення у різних сферах. Окрім безпосереднього наближення цілей гендерної рівності, гендерно орієнтоване бюджетування також може сприяти більшій залученості мешкан_ок на рівні громади та покращує підзвітність і прозорість бюджетного процесу.

Щоб інтегрувати всі бюджетні програми і заходи фінансування в єдиний підхід, який пріоритезує реалізацію прав людини, застосовують інструмент гендерного аналізу. Методики проведення гендерного бюджетного аналізу прагнуть виявити сфери бюджетування, які потребують включення гендерного аспекту, і формують рекомендації, як саме ці програми можуть досягати цілей гендерної рівності та інклюзії. Також гендерний аналіз підкреслює вплив, який справляють місцеві програми та заходи на різні групи населення, тому для якісного проведення аналізу необхідні дані з гендерним розподілом та іншими соціальними характеристиками на рівні громади.

● **Приклад** гендерно орієнтованого бюджетування

Гендерна бюджетна ініціатива підрахувала, що для міста Луцька вартість профілактики вагітних жінок на рік становить лише 65 тис. грн (станом на 2013 рік). Водночас на утримання загальних шкіл-інтернатів та інших закладів для дітей з вадами фізичного чи розумового розвитку щорічно закаладалося 1 920 242 грн. Ініціативна група припустила, що раціональним вирішенням проблеми є направлення коштів на профілактичні заходи, що допоможуть уникнути вад здоров'я і зменшити бюджетне навантаження на утримання спеціалізованих закладів у майбутньому. Тому група внесла пропозицію надавати ліки вагітним жінкам до Програми з усунення йододефіциту населення Луцька у 2013–2015 роках. Фінансове управління Луцької міської ради не погодило проєкт програми з формулюванням «відсутність коштів у міському бюджеті».

Попри те, що міська влада не прийняла запропоновані заходи фінансування у програмі, гендерна бюджетна ініціатива все одно принесла позитивні наслідки. У даному випадку ГОБ передбачало широке інформування населення громади на підготовчих етапах впровадження програми, тому воно

підвищило рівень обізнаності мешкан_ок про необхідність йодопрофілактики[16].

Якщо в населеному пункті чи громаді є принаймні одна людина, яка потребує певної послуги, місцеві органи влади мають знайти можливість надати її для цієї людини. Водночас складним є питання фінансування таких послуг, якими користується відносно мала кількість людей. Особливо це стосується малих за розміром громад, чиї доходи не дають можливості якісно покривати всі можливі послуги, якиї потребують їхні мешкан_ки. Прикладом вирішення цієї проблеми у сфері освіти є оптимізація шкільної мережі — розвиток опорних шкіл, що мають можливість надати якісну освіту, й організація доїзду до них замість підтримування роботи малокомплектних шкіл. Рішенням для інших сфер може бути співробітництво громад, коли вони об'єднуються і співфінансують певні послуги.

- **ПРИКЛАД:** Міжмуніципальні партнерства як частина оптимізації бюджетного процесу

  У Щербанівській громаді Полтавської області діє Центр надання соціальних послуг, чиїми послугами також можуть скористатися жител_ьки Мачухівської та Коломацької громади. Ці громади разом виділяють кошти на утримання центру і на заробітну плату працівни_ць[17].

Інструменти реалізації гендерно орієнтованого бюджетування можуть різнитися. Наприклад, це може бути затвердження гендерно чутливої бюджетної програми, яка ставить за мету підтримати конкретну вразливу групу. Попри це, значна частка заходів, які впроваджуються на місцевому рівні, різною мірою сприяють гендерній рівності, але не позиціонуються як гендерно орієнтоване бюджетування. Частина бюджетних програм так чи інакше надають підтримку різним групам населення, проте у фінансових показниках та обґрунтуваннях не містять гендерного компоненту.

16 Іваніна, Т., Жукова, О., Євченко, С., ...Ярош, О. (2016). **Гендерно-орієнтоване бюджетування в Україні: теорія і практика. Методичний посібник**. Київ, ФОП Клименко.

17 Суспільне Полтава (17 лютого 2024). **В одній із громад на Полтавщині діє соціальний центр, де відновлюють після хвороб: як звернутися**.

Важливу роль у циклі ГОБ займає етап **моніторингу та оцінки**. Моніторинг програм і бюджетів здійснюється для оцінки впливу місцевих програм і політик на забезпечення гендерної рівності[18]. Його можуть проводити як громадські спостерігач_ки, так і спеціаліст_ки місцевих органів влади, при цьому важливим є підзвітність, прозорість та систематичність моніторингового процесу. Результати моніторингу дають можливість покращити управлінські рішення під час планування бюджетного процесу та наступних бюджетних програм.

Також моніторинг дає змогу відстежити зміни у потребах і настроях мешкан_ок громади. Щоб зберігати релевантність наданих послуг, варто систематично досліджувати потреби і перевіряти, чи профінансовані послуги та заходи залишаються актуальними. Дослідження потреб можна проводити через опитування, консультації з мешкан_ками та інші партисипативні заходи. При цьому важливо зберігати незаангажованість дослідни_ць і бути готовими до того, що частину послуг та заходів доведеться змінювати чи реформувати.

● **ПРИКЛАД:** Зміни у фінансуванні закладів позашкільної освіти

Значним викликом у діяльності комунальних закладів позашкільної освіти є мала кількість учнів та учениць, які відвідують заняття. Однією з причин є те, що такі гуртки не відповідають актуальним інтересам дітей. Що старшою є дитина, то менше вона відвідує комунальні гуртки та секції. Щоб утримувати інтерес дітей, комунальні заклади можуть працювати над оновленням програми. Зміна програми і переліку курсів не обов'язково має передбачати збільшення витрат на такі заклади, а може включати зміни у навчанні більш сучасних технік і методів у рамках уже наявних гуртків.

Прикладом проведення оцінки потреб у закладах позашкільної освіти є Широківська громада Миколаївської області. Робоча група провела опитування серед школяр_ок, щоб дізнатися їхні настрої, бажання та потреби під час відвідування гуртків і секцій у громаді. В опитуванні учнівство мало змогу

18 Бюро гендерних стратегій і бюджетування (2022). **Гендерний моніторинг місцевих програм і бюджетів: крок за кроком. Посібник для громадських моніторингових груп (громадських спостерігачів і спостерігачок)**.

поділитися ідеями з покращення наявних гуртків і висловити мотивацію відвідувати чи не відвідувати заняття. Також результати опитування показали, що вибір гуртків у громаді є замалим, а 1/5 опитаних респондент_ок відвідують заняття через бажання їхніх батьків[19].

19 Свідерська, Н., Дмитрук, Н., Єрко Г., і Джердж, С. (2019). **Практики гендерного аналізу в громадах: практичний посібник**. Київ.

ЦЕНТР

Безпека

Під час війни найбільш актуальними і важливими для забезпечення у тому числі особистої безпеки кожної людини є питання, що належать до сфери національної безпеки. Саме від них залежить активізація або послаблення бойових дій, встановлення окупації або справедливого миру та правової держави. Питання національної безпеки належать передусім до виключних компетенцій державних органів, а участь місцевого самоврядування є обмеженою. Попри це, воно може виконувати функції сприяння мобілізації, допомоги збройним силам чи участі у створенні укріплень, матеріальному та технічному забезпеченні військ.

Війна зумовила збільшення уваги до питань безпеки, зокрема й на рівні громад. Це робить особливо важливим розгляд різних варіантів безпекових політик і належну підготовку відповідних рішень. Одним із ключових фокусів у цьому напрямку є цивільна безпека, зокрема обладнання сховищ та укриттів. Тим не менше, цей аспект безпеки не є єдиним на порядку денному громад. Місцевого рівня стосується також питання **безпеки людини** (human security). Це підхід до безпеки, що передбачає виявлення та вирішення широко розповсюджених і наскрізних викликів для збереження життя, засобів до існування та гідності людей[20].

Для вимірювання безпеки і планування політик у сфері безпеки використовують розділення на **відчувану і фактичну безпеку**. Відчувана безпека пов'язана з тим, наскільки безпечно люди почуваються. Такі фактори як гендер, вік, зовнішність чи належність до вразливих соціальних груп — наприклад, ЛГБТКІА+ або етнічних меншин — впливають на те, як безпечно і вільно людина може почуватися в певних просторах залежно від часу доби, наслідком чого може бути самообмеження стосовно зовнішнього вигляду та поведінки. Фактична безпека є складнішим поняттям. У вузькому розумінні вона пов'язана з відсутністю злочинів і безпосередніх та негайних загроз. У ширшому розумінні це поняття може також включати економічний аспект, охорону здоров'я, захищеність

20 United Nations Trust Fund for Human Security. **What is Human Security?**

довкілля тощо[21]. Як і з відчуваною безпекою, щодо людей, які належать до вразливих соціальних груп, можуть частіше здійснюватися насильство чи злочини, зокрема й поліцейське насильство. Знаковим індикатором безпеки може бути можливість для певних соціальних груп безперешкодно проводити у публічному просторі масові заходи, наприклад, прайди і марші за рівність для ЛГБТКІА+ людей.

Рішення про безпеку в громаді варто приймати, враховуючи думки та досвіди різних житель_ок громади. Крім публічних громадських обговорень, для прийняття доказових рішень необхідними є також дані про безпеку. Вимірювання відчуваної безпеки є відносно простішим, бо потребує опитувань про те, як люди почуваються в різних просторах. Щодо фактичної безпеки можна використовувати відомчі показники зареєстрованої злочинності. Існує, однак, також прихована злочинність, що не потрапляє до поліцейської статистики. Офіційна статистика не враховує багато правопорушень як через невідкриття проваджень поліцейськими, які не хочуть «погіршувати» статистику або бажають зменшити обсяг бюрократичної роботи, так і через те, що постраждалі не завжди звертаються до поліції — наприклад, через брак довіри, що може бути особливо актуальним для вразливих соціальних груп[22].

Щоб мати більш валідні дані, необхідно проводити **віктимологічні опитування**, що можуть відбуватися як на національному, так і на місцевому рівні. Такі дослідження включають питання про те, чи стикалися люди особисто зі злочинністю за останній час, і допомагають визначити рівень прихованої злочинності, зокрема сексуалізованого та фізичного насильства, пограбувань тощо. Важливо, щоб такі опитування давали можливість врахувати досвід різних соціальних груп за гендером, віком чи належністю до ЛГБТКІА+, внутрішньо переміщених осіб, ром_ок. В Україні поки що немає практики регулярного проведення таких досліджень.

● **ПРИКЛАД:** Віктимологічне опитування

У 2010 році Харківський інститут соціальних досліджень опублікував звіт дослідження «Опитування громадської думки про

21 Баглай, С., Боброва, А., Герасим, Г., Каздобіна, Ю., Кормич, Б., Маляренко, Т., і Монастирський, Є. (2021). **Безпека людини: особливості та можливості впровадження в Україні**. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля.

22 Cedos і Центр соціології права та кримінології (2021). **Дані про безпеку в Україні: обмеження відомчих показників та наявних підходів**.

діяльність міліції в місті Харків»[23]. Це дослідження включало аспект відчуваної безпеки в різних районах Харкова та питання, спрямовані на виявлення прихованої злочинності.

На локальному рівні важливим дослідницьким інструментом є проведення **гендерних аудитів безпеки** — збору інформації для проведення оцінки і виявлення місць найбільшого ризику проявів сексуальних домагань та інших форм сексуального насильства щодо жінок і дівчат[24].

Робота з даними під час планування політик у сфері безпеки дозволяє аналізувати показники злочинності. Це дає змогу розрізняти різні типи злочинів — до прикладу, важкі насильницькі злочини (насамперед убивства), злочини, що завдають шкоду майну (скажімо, дрібні крадіжки чи графіті на стінах), чи так звані злочини без жертв (наприклад, стихійна вулична торгівля). Природа цих злочинів є різною, відповідно для їхньої превенції можуть бути корисними різні політики. До прикладу, одним із поширених в українських містах заходів є встановлення камер відеоспостереження у публічних місцях, громадських будівлях, на вулицях. Водночас дослідження демонструють, що відеонагляд є ефективним лише для певних просторів і типів злочинів — наприклад, на паркувальних майданчиках для допомоги з розкриттям злочинів, пов'язаних із власністю, на кшталт викрадення автомобілів. Водночас відеоспостереження може нести ризики для приватності, а також витісняти вразливі категорії з вулиць і публічних просторів. Може спостерігатися також «ефект переміщення» — витіснення антисоціальної поведінки за межі спостереження відеокамер: на сусідні вулиці, в інші райони або приватний простір[25].

Одним із традиційних заходів охорони громадського порядку і превенції злочинів є поліціювання. Серед викликів в українському контексті є брак соціального страхування від нещасних випадків для поліцейських, а також перевантаженість поліції, зумовлена

23 Харківський інститут соціальних досліджень (2010). **Опитування громадської думки про діяльність міліції в місті Харків (звіт про результати соціологічного дослідження)** [рос.]. Харків.

24 ООН Жінки (2021). **Методичні рекомендації з проведення аудиту безпеки та реалізації глобальної флагманської ініціативи ООН Жінки**. Безпечні міста та безпечні громадські простори.

25 Cedos і Центр соціології права та кримінології (2021). **Дані про безпеку в Україні: обмеження відомчих показників та наявних підходів**.

перекладанням на неї невластивих функцій. Часто саме поліція є інституцією, до якої звертаються люди, коли не знають, хто має вирішити певну проблему. Так, значна кількість викликів пов'язана зі взаємодією з бездомними людьми або людьми з психічними порушеннями. При цьому поліція не має інструментів для довготривалого і комплексного вирішення проблем, які стоять за такими зверненнями. Необхідною для цього є розбудова **мереж соціальної підтримки**. Важливими є як налагодження взаємодії між поліцією та соціальними службами, так і посилення самої системи надання соціальних послуг, соціального житла, забезпечення доступу до їжі та води для найбідніших соціальних верств[26].

Поліціювання і патрулювання має обмежені здатності підвищувати безпеку. Люди з маргіналізованих груп можуть відчувати загрозу при збільшенні кількості поліції. Однією з причин цього можуть бути випадки упередженого ставлення до представни_ць окремих соціальних груп — наприклад, ром_ок, ЛГБТКІА+ чи бездомних людей — з боку самої поліції. Боротьба зі стихійною торгівлею може позбавляти певних людей можливості критично необхідного заробітку за браку інших доступних альтернатив. Часто це стосується жінок, зокрема старшого віку, із сільської місцевості, які продають городину чи квіти, бо їхня пенсія не є достатньою для забезпечення гідного рівня життя. До патрулювання міського простору часто залучають не тільки власне поліцію, а й такі формування як муніципальні варти та муніципальні охорони. З одного боку, вони можуть бути ефективнішою альтернативою приватним охоронних фірамам у питаннях охорони громадських будівель. Водночас такі формування не мають повноважень і спроможності для належного здійснення функцій поліції. Попри те, що воєнний стан потребує особливих заходів, загалом у мирний час мілітаризація поліціювання може негативно впливати на належне дотримання прав людини, підзвітність, а також нюансованість підходів до вирішення проблемних ситуацій[27]. Загалом, підзвітність і взаємодія поліції з громадою є важливою складовою політик безпеки, в основі яких, однак, має лежати забезпечення і **дотримання прав людини**.

26 Cedos і Центр соціології права та кримінології (2021). **Дані про безпеку в Україні: обмеження відомчих показників та наявних підходів**.

27 Баглай, С., Боброва, А., Герасим, Г., Каздобіна, Ю., Кормич, Б., Маляренко, Т., і Монастирський, Є. (2021). **Безпека людини: особливості та можливості впровадження в Україні**. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля.

Організація простору впливає на те, чи почувається людина у ньому безпечно. Вулиці часто можуть відчуватись як небезпечні, зокрема для дівчат та жінок, і ставати простором для для нападів, домагань, сексуалізованого насильства. Для того, щоб зменшити ці ризики, можна вжити таких заходів щодо планування простору:

- уникати створення закритих вузьких проходів, глухих кутів;
- створювати належне освітлення доріжок, стежок, закритих проходів;
- встановлювати ширококутні дзеркала на розі для покращення огляду глухих кутів;
- створювати активні фасади з вікнами будинків, оглядовими вітринами крамниць і кафе замість глухих стін (а також двері з вікнами замість суцільних дверей, прозорі загорожі замість високих глухих парканів);
- облаштовувати місця для сидіння, ігор і занять спортом на вулицях і у публічних просторах[28] [29].

Такі заходи уможливлюють виникнення **«очей вулиці»**, тобто наявності людей, які спостерігають або можуть випадково помітити (зокрема і з вікон), що відбувається у певному просторі, таким чином зменшуючи ризики здійснення злочинів[30]. Водночас встановлення огорож, парканів, попереджувальних знаків і камер відеоспостереження може негативно впливати на відчуття безпеки. Створення «заґратованих спільнот», тобто відгороджених цілих ділянок міста, може призводити до витіснення із міського простору людей, які належать до вразливих груп, посилення просторових нерівностей (розподілу міст на заможні та бідняцькі, безпечні та небезпечні райони), а також власне зменшення кількості «очей на вулиці». Так, в одному з житлових комплексів Києва, попри закриту територію і систему відеоспостереження, повідомлялося про сплеск квартирних крадіжок[31], а в'їздні шлагбауми одного разу спричинили затримку доїзду рятувальної служби під час пожежі[32].

28 Heffernan, E., Heffernan, T. and Pan, W. (2014). **The relationship between the quality of active frontages and public perceptions of public spaces**. Urban Design International, 19 (1), 92–102.
29 Фонд ім. Гайнріха Бьолля (2017). **Як спроектувати справедливе місто**. Арт Книга.
30 Mistosite (2021). **Смерть і життя великих американських міст, Джейн Джейкобс: уривок із книжки**.
31 Хмарочос (2019). **У ЖК «Комфорт Таун» сплеск квартирних крадіжок. Чи сприяють паркани та охорона підвищенню безпеки?**
32 Хмарочос (2023). **Під час нічної атаки дронів пожежників зупинили шлагбауми ЖК Комфорт Таун**.

● **ПРИКЛАД:** Партисипативне вирішення проблеми, пов'язаної з безпекою

У місті Звягель Житомирської області безпековим викликом виявилася велика кількість безпритульних тварин та пов'язана з цим загроза нападів і поширення хвороб. Для спільного вироблення рішень цієї проблеми було проведено обговорення за участі представни_ць місцевого самоврядування, поліції, Держпродспоживслужби, медик_инь і ветеринарних працівни_ць, ОСББ, керівництва місцевих підприємств, а також із залученням житель_ок. Серед напрацьованих рішень є створення притулку для тварин, затвердження на території громади правил утримання тварин, проведення ідентифікації та стерилізації безпритульних тварин[33].

Одним із важливих аспектів гендерно чутливої безпекової політики на місцевому рівні є протидія гендерно зумовленому насильству. Після початку повномасштабної війни кількість зареєстрованих випадків гендерно зумовленого насильства в Україні зросла: за перші 5 місяців 2023 року їх було на 50% і 80% більше, ніж за відповідні періоди 2022 і 2021 років[34]. Зважаючи на це, протидія гендерно зумовленому насильству є важливим пріоритетом гендерно чутливого відновлення. У 2022 році Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію, що передбачає комплекс заходів, яких має вжити держава задля запобігання гендерно зумовленому насильству.

> **Гендерно зумовлене насильство** — насильство, спрямоване проти людини чи групи людей за ознакою статі, гендерної ідентичності або гендерного самовираження або насильство, що непропорційно впливає на осіб певного гендеру[35].

Насильство проти жінок є видом гендерно зумовленого насильства. За оцінкою ВООЗ, одна з трьох жінок зазнає одного чи кількох видів гендерно зумовленого насильства протягом життя

33 Звягель Інфо (2023). **У Звягелі за круглим столом обговорили шляхи вирішення проблеми безпритульних тварин**.
34 hromadske (2023). **В Україні різко зростає кількість випадків домашнього насильства. Із чим це пов'язано?**
35 Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2012). **Директива 2012/29/ЄС про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину**, ст. 6.

(фізичного, психологічного, економічного чи сексуального). Сімейне або домашнє насильство відбувається в рамках сімейних відносин і частково є видом гендерно зумовленого насильства, бо постраждалими від нього в абсолютній більшості є жінки.

Місцеві органи влади грають важливу роль у створенні інфраструктури для боротьби з гендерно зумовленим насильством. Це включає в себе навчання фахів_чинь, у тому числі психолог_инь, лікар_ок, поліцейських, створення мобільних бригад соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства, поліцейських груп реагування «Поліна», а також надання їм необхідних ресурсів, зокрема транспортних засобів. Для боротьби з домашнім насильством критично необхідними є і **кризові центри**, а також довготривале соціальне житло. Якщо людина, яка зазнає домашнього насильства, не має доступу до житла, окремого від того, де мешкає кривдник, це сприяє продовженню ситуації насильства. Станом на квітень 2023 року в Україні функціонували 43 денні центри соціально-психологічної допомоги, 46 цілодобових притулків (до 90 днів перебування) і 46 цілодобових кризових кімнат (до 10 днів перебування)[36]. За рекомендаціями Ради Європи, варто мати один кризовий центр на 200 000 жінок і один консультаційний центр на 50 000 жінок; кількість цих центрів в Україні наразі є меншою. Крім цього, необхідним є також створення системи перенаправлення для своєчасного скерування постраждалих до служб, які надають необхідні їм послуги охорони здоров'я, психосоціальної допомоги, безпеки та захисту, доступу до правосуддя і правової допомоги тощо. Окремої уваги в рамках створення системи запобігання та протидії гендерно-зумовленому насильству потребують питання насильства щодо ЛГБТКІА+ людей, а також безбар'єрність.

36 НСССУ. **Спеціалізовані служби підтримки для осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі**.

Соціальний захист

За даними Європейського інституту гендерної рівності, 91% жінок у Європі, які мають дітей, витрачають мінімум годину на день на **домашню роботу**, а серед чоловіків ця частка сягає лише 30%. Гендерні відмінності у виконанні домашньої роботи є найбільш вираженими в родинах з дітьми. Працевлаштовані жінки в середньому витрачають близько 2,3 години на день на домашню роботу, тоді як чоловіки — 1,6 години[37]. **Доглядову репродуктивну працю** — догляд за дітьми і дорослими або літніми людьми, які потребують опіки, — здебільшого виконують жінки, тому вони мають менше часу і можливостей займатися продуктивною працею та професійною реалізацією, що приносить дохід і майбутнє пенсійне забезпечення. Гендерний розрив в оплаті праці в Україні становить 18,6%[38]. Оскільки дохід жінок протягом життя є нижчими, ніж у чоловіків, а через виконання доглядової праці протягом життя меншим є також їхній трудовий стаж, пенсії жінок також є нижчими.

З початком повномасштабної війни обсяг домашньої та доглядової праці зріс, зокрема у зв'язку з вимушеним переміщенням, обстрілами, обмеженням електро- та водопостачання, необхідністю організовувати дистанційне навчання дітей[39]. Багато жінок вимушені були взяти на себе більше відповідальності з управління домогосподарством після роз'єднання сім'ї внаслідок війни, а також догляд за пораненими військовими з членів родини.

Розбудова системи соціального захисту є одним із ключових напрямків боротьби з гендерною нерівністю. Зокрема, йдеться про розвиток інституцій, які переймають на себе доглядову репродуктивну працю — догляд за дітьми, а також літніми або дорослими людьми, які потребують опіки. Це дозволяє створити можливості для повернення до ринку праці (або зняти необхідність покидати його) для людей, передовсім жінок, які за браку системи соціального захисту виконують доглядову працю в родинах.

37 EIGE (2021). Gender Equality Index 2021 Report. **Gender differences on household chores entrenched from childhood**.
38 ЮрФем (2024). **На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці?**
39 Cedos (2023). **Дев'ять місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії**.

Стосовно дітей, ключовою є розбудова системи дошкільної освіти — **дитячих садочків**. Її основою є мережа комунальних закладів, які надають освіту на безоплатній основі, що робить її доступною для людей з усіх соціальних груп, зокрема й соціально незахищених. Розвиток мережі дитячих садочків, а також створення укриттів є необхідними для збільшення охоплення та безперебійної роботи системи дошкільної освіти. Для зменшення навантаження у догляді за дітьми старшого віку важливим є функціонування системи загальної середньої освіти — шкіл та ліцеїв, а також позашкільної освіти — мистецьких і спортивних шкіл та гуртків. Як і з дошкільною освітою, ключовим викликом воєнного часу є обладнання укриттів для можливості офлайн-навчання. Важливим кроком до інклюзивності є заходи з компенсації освітніх втрат, а також зменшення освітніх нерівностей, зокрема між міською та сільською місцевістю, у тому числі шляхом оптимізації мережі закладів середньої освіти у громадах[40].

Догляд за дорослими людьми пов'язаний із системою надання **соціальних послуг**. Її основою є мережа комунальних надавачів соціальних послуг, бо не всі громади мають однакові можливості замовляти послуги у недержавних надавачів. Ключові виклики надання якісних послуг пов'язані з браком ресурсів і матеріально-технічної бази соціальних центрів, зокрема приміщень і транспортних засобів, у тому числі належно обладнаних для використання людьми з інвалідністю та обмеженою мобільністю[41]. Перевантаження впливає на обмежену спроможність системи надавати комплексні соціальні послуги, що передбачають залучення фахів_чинь різного профілю, які покликані систематично адресувати складні життєві обставини і допомогти людині відновити самозарадність. Потреба в такого роду послугах зростає внаслідок війни, зокрема через масове вимушене переміщення, а також у контексті реінтеграції ветеран_ок до цивільного життя.

Війна та пов'язані з нею труднощі є значним емоційним навантаженням, що суттєво збільшує потребу у **психологічній допомозі**. Емоційна робота, зокрема психологічна підтримка, в родинах часто лягає на жінок, тому брак професійної психологічної допомоги може означати для них збільшення навантаження. Окрім подолання стереотипів про психологічну допомогу, існує потреба у посиленні

40 Cedos (2023). **Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи**.
41 Cedos (2024). **Дослідження з питань соціального захисту та соціальних прав в Україні: задоволеність соціальними послугами**.

спроможності центрів соціальних послуг і закладів освіти надавати психологічну допомогу[42].

Важливим обмеженням системи інституційного догляду є умови праці та розмір оплати праці. Майже 99% працівни_ць закладів дошкільної освіти[43] і понад 80% працівни_ць системи надання соціальних послуг становлять жінки[44]. Ця робота є важкою і малопрестижною, а середня заробітна плата в обох сферах суттєво нижча за середню у країні. Поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати, збільшення штатів і впровадження заходів з протидії емоційному вигоранню для працівни_ць доглядових сфер є критично необхідними для збільшення їхньої спроможності надавати якісні послуги.

Посилення системи соціальної допомоги потребує також як посилення процесу проведення комплексної оцінки потреб конкретної людини, що звертається по соціальні послуги, так і повсюдного впровадження практики оцінки потреб у соціальних послугах на рівні громади. Інструментом для збору та систематизації таких даних є створення **соціального паспорту громади** — документа, що включає інформацію про соціальну структуру громади, наявні ресурси і можливості надання послуг, а також потреби у соціальній підтримці[45].

Однією з вразливих соціальних груп в Україні є люди літнього віку. Війна лише погіршила їхнє становище через розрив соціальних зв'язків, зокрема в контексті вимушеного переміщення. Люди пенсійного віку є вразливою групою навіть без урахування аспекту гендерної нерівності. Жінки старшого віку мають вищий ризик опинитись в ситуації бідності, адже пенсії жінок на 30% нижчі за пенсії чоловіків. 22% жінок і 13% чоловіків старшого віку живуть на суму, нижчу за прожитковий мінімум. Крім цього, люди старшого віку зазнають дискримінації на ринку праці за ознакою віку, що ще більше ускладнює їхнє економічне становище[46]. Окрім питання гідного пенсійного забезпечення і розширення доступу до соціальних

42 Cedos (2024). **Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни**.
43 Дутчак, О., Стрельник, О., і Ткаліч, О. (2021). **Хто потурбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності**. Гендер в деталях.
44 Cedos (2022). **Зайнятість у сфері соціального захисту: аналіз основних проблем і наслідків пандемії**.
45 SSS (2023). **Що таке соціальний паспорт і навіщо він потрібен громаді**.
46 Orlova, O., Volosevych, I., and Buchanan, J. (2023) **"I've lost the life I knew". Older people's experiences of the Ukraine war and their inclusion in the humanitarian response**. HelpAge.

послуг, важливими кроками для створення умов для **активного довголіття** є заходи з подолання дискримінації на ринку праці, а також розширення пропозицій культурного дозвілля та підтримка громадської активності людей літнього віку.

Війна, вимушене переміщення й економічні трансформації підвищують актуальність програм **підтримки зайнятості**. Важливим фокусом мають бути заходи з перекваліфікації, розвитку професійної освіти, системи освіти впродовж життя й освіти дорослих[47]. Наявна державна програма ваучерів для підвищення кваліфікації та перекваліфікації може не покривати всієї потреби у такій допомозі. Важливими обмеженнями можуть бути і брак пропозиції короткотермінових програм професійної підготовки, а також програм оплачуваних стажувань. Дослідження демонструють, що саме допомога з працевлаштуванням є бажаним варіантом державної підтримки відновлення зайнятості для більшої кількості людей, але водночас значна частка віддали б перевагу допомозі у створенні бізнесу[48]. Наразі такі програми існують у вигляді грантів або доступних кредитів, однак їхня ефективність може бути поліпшена додаванням можливостей навчання і менторської підтримки.

Критичною передумовою для реалізації людського потенціалу, безпеки та гідного життя є наявність житла. Станом на лютий 2024 року 10% житлового фонду України зруйновано або пошкоджено внаслідок війни[49], окупація та бойові дії змусили мільйони людей покинути свій дім. Для забезпечення достатнім і доступним житлом людей, які його потребують, необхідна система **соціального житла**, що перебуває в публічній власності і надається безоплатно або на умовах доступної оренди. Доступ до соціального житла є необхідним елементом підтримки на випадок кризових ситуацій: стихійних лих, сімейного насильства, бездомності внаслідок шахрайства або конфлікту людини з родиною[50]. Важливою складовою системи соціального житла є притулки та кризове житло, що надається тимчасово для людей, які мають в ньому нагальну потребу. Втім, лише тимчасового житла не є достатньо, адже значна кількість людей, особливо тих, що належать до вразливих соціальних

47 DVV International (2021). **Державна політика у сфері освіти дорослих в Україні**. Звіт за результатами дослідження.
48 Cedos (2022). **Зайнятість, соцзахист, житло: ставлення населення до державних програм соціально-економічної підтримки і потреба у них**.
49 Світовий банк (2024). **Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову**.
50 Попова, Д. і Рябчук, А. (2018). **Чинники жіночої бездомності в Україні**. Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2018. Том 1.

груп, не мають можливості самостійно забезпечити себе житлом, тому потребують довгострокового соціального житла. У функціонуванні шелтерів і системи соціального житла особливої уваги потребує питання їх доступності для маломобільних людей, бездомних людей, ромів, ЛГБТКІА+ людей.

Мобільність

Просторові рішення при плануванні мобільності у містах і селах часто враховують інтереси лише найсильніших користувач_ок — відповідно, більш вразливі групи живуть в умовах інфраструктурної дискримінації. Пріоритезація автомобіліст_ок може призводити до нехтування потреб пішоход_ок, велосипедист_ок, користувач_ок громадського транспорту. Певні рішення у містопланування (підвищені бордюри, підземні та надземні переходи, нерівне покриття) також ігнорують потреби маломобільних груп населення, як-от людей з інвалідністю, людей з візочками, людей похилого віку. Гендерна чутливість у плануванні мобільності ставить за мету враховувати інтереси вразливих груп і створювати рівні можливості у пересуванні. Ілюстрацією цього є принцип «піраміди» мобільності, в якій першими за пріоритетністю є маломобільні групи та пішоходи, далі велосипеди, громадський транспорт, а на останньому місці — автомобілі.

Щоб зрозуміти масштаби гендерних розривів, важливо проводити дослідження та збирати дані про мобільність мешкан_ок. Більшість українських громад не збирає і не аналізує в гендерному розрізі дані про те, хто саме, з якою метою користується громадським транспортом та іншою інфраструктурою міста, і які ці групи мають проблеми та потреби. Відповідно, планувальні рішення ризикують виявитися неефективними та призводити до звуження можливостей для вразливих груп населення.

На місцевому рівні стратегічне бачення розвитку мобільності може бути представлене у спеціальних документах, що у європейській практиці називаються **планами сталої міської мобільності**[51]. Розробка таких планів передбачає залученість мешкан_ок громади до розробки документа, а висока партисипативність процесу позитивно впливає на якість репрезентації потреб різних груп. Частина українських громад, які вже розробили плани, збирали вихідні дані з урахуванням гендерного розподілу для кращого розуміння ситуації.

● **ПРИКЛАД:** План сталої міської мобільності Полтави

Збір вихідних даних для Плану сталої міської мобільності розкрив частину відмінностей між чоловіками та жінками у Полтаві. Наприклад, План вказує, що серед велосипедист_ок Полтави лише 9% становлять жінки, а частка чоловіків, що користуються приватним

51 European Commission (2024). **Sustainable urban mobility planning and monitoring**.

авто, перевищує частку жінок у понад два рази. З громадського транспорту жінки віддають перевагу тролейбусам, а чоловіки — автобусам і маршрутним перевезенням. Зважаючи на отримані дані, документ визначив пріоритетні цілі у розвитку мобільності, а саме підвищення безпеки руху, привабливості громадського транспорту, пішоходності й велоруху, а також систематичний збір та аналіз даних про пересування у громаді. Гендерна чутливість наявна в частині зі встановлених пріоритетів. Наприклад, у цілі 6.1 «Створення безпечного міського середовища» передбачено, що «громадський транспорт відповідає високим стандартам, пасажирам не загрожує домагання та насильство, кожна жінка і дитина почувається в безпеці та може пересуватися без загроз»[52].

Дослідження мобільності у різних країнах демонструють, що жінки значно менше користуються автівками та значно більше пересуваються пішки або громадським транспортом. Якщо у домогосподарстві є автівка, з більшою ймовірністю нею користуватиметься чоловік[53]. Крім того, маршрути чоловіків є більш лінійними — «робота-дім-робота», — тоді як маршрути жінок можуть бути більш складними. Жінки, що виконують доглядову працю, більше пересуваються містом, а їхні маршрути між магазинами, закладами освіти та іншими точками у громаді є складнішими та важчими[54].

Порівно з приватними авто, купівля яких є дороговартісною, **громадський транспорт** є більш доступним способом перевезення, тому його розвиток має бути пріоритетним при плануванні мобільності. На доступність і якість можуть негативно впливати такі речі як неефективна чи розірвана мережа маршрутів, повільний рух громадського транспорту у загальному потоці автомобілів, нестабільний графік руху, недоступність інформації про розклад руху для пасажир_ок, погано обладнані зупинки, відсутність системи «єдиних квитків», що змушує користувач_ок переплачувати за пересадки. Одним із прикладів рішень для таких проблем є єдиний муніципальний квиток — система оплати проїзду, що дозволяє робити пересадки без додаткової плати. Вона є гендерно чутливою, адже дозволяє переміщатися містом людям зі складними маршрутами, які не мають власного транспорту.

Особливим пріоритетом політики у сфері мобільності у громадах мають бути регулярні пасажирські перевезення між населеними пунктами, зокрема у сільській місцевості. Вони є критично важливими для змен-

52 Полтавська міська рада, GIZ (2019). **План сталої міської мобільності міста Полтава (проект)**.

53 Blumenberg, E., Schouten, A. and Brown, A. (2022). **Who's in the driver's seat? Gender and the division of car use in auto-deficit households**. Transportation Research. Part A: Policy and Practice.

54 Попова, Ю. (2016). **Місто багатьох: як гендерний підхід робить міста справедливішими**. Mistosite.

шення просторових нерівностей у громадах, а також поліпшення доступу житель_ок сільських населених пунктів до робочих місць, соціальних центрів, адміністративних послуг, закладів освіти і культури, зосереджених у більших населених пунктах. Для більш інклюзивної мобільності важливим є запровадження таких послуг як соціальне таксі (муніципальний транспорт на вимогу, обладнаний для перевезення людей з інвалідністю). Поліпшення якості та регулярності, а також доступності перевезень між громадами є важливим для покращення доступу до послуг, що надаються на регіональному або субрегіональному рівні.

Громадський транспорт часто не є адаптованим для потреб маломобільних груп населення. Наприклад, для людей, що пересуваються на візках і не мають можливості користуватися транспортом, не обладнаним низькими підйомами або спеціальними пандусами. Одним із рішень можуть бути низькопідлогові автобуси, тролейбуси і трамваї, будівництво пандусів і ліфтів, облаштування зупинок і навчання водіїв для створення можливостей безбар'єрної посадки і висадки пасажир_ок.

Окремим важливим питанням гендерної чутливості є відчуття безпеки при пересуванні. Соціологічні дослідження вказують, що сексуальні домагання у публічних просторах, зокрема в громадському транспорті, є системною проблемою. Так, за результатами опитування 2020 року 30% респондент_ок вказали, що хоч раз зазнавали сексуальних домагань у громадських місцях. Саме жінки частіше зазнавали сексуальних домагань у публічних місцях — 42% жінок і 15% чоловіків вказали на такий досвід[55]. Однією з практик у відповідь на цю проблему є встановлення тривожних кнопок у громадському транспорті чи в онлайн-застосунках. Вони дають змогу оперативно повідомити про загрозу харасменту та уникнути домагань.

У використанні **велосипедів** також існує низка відмінностей між чоловіками та жінками. У громадах, де велоінфраструктура є нерозвиненою, велосипедом більше користуються чоловіки. Водночас жінки з більшою ймовірністю пересуватимуться велосипедом, якщо для цього будуть створені безпечні умови[56]. В Україні у малих громадах велосипедами зазвичай їздять люди від 30–40 років до пенсійного віку, відсоток жінок становить від 30% до 60%. У містах середнього розміру велосипедист_ки «молодшають» до 30+ років, а частка жінок серед них меншає (10–15%). У великих містах і столиці частка жінок є ще меншою (8–15%), а середній вік велосипедист_ки ще молодший (20–40 років)[57].

55 Фонд ООН у галузі народонаселення (2020). **Результати опитування щодо сексуальних домагань в публічних місцях**.

56 Graystone, M., Mitra R. and Hess, P (2022). **Gendered perceptions of cycling safety and on-street bicycle infrastructure: Bridging the gap**. Transportation Research. Part D: Transport and Environment.

57 Бондаренко І. (2020). **Потреба у розвитку велотранспорту та перешкоди до її реалізації у містах та регіонах України**.

Ймовірно, що меншою за розміром є громада, то впевненіше почуватимуться жінки на дорозі. Попри те, що в малих громадах не завжди розвинена велоінфраструктура, невеликий трафік автотранспорту, відсутність розв'язок і складних перехресть психологічно полегшують перебування для велосипедист_ок на дорозі. Брак велосипедної інфраструктури та високий рівень небезпеки також є перешкодою і для дітей. Так, дослідження показують, що діти зі значно більшою ймовірністю користуватимуться велосипедом як транспортом, якщо будуть створені велопарковки та безпечні умови для руху.

Розвиток велосипедної інфраструктури може включати в себе будівництво велодоріжок і велосмуг, встановлення знаків і світлофорів, стійок очікування, належних місць для паркування, публічних станцій ремонту. Особливої уваги потребує безпека велосипедних маршрутів на перетинах з рухом автомобілів. Важливими кроками є також створення систем прокату велосипедів, зокрема автоматизованих систем прокату у великих містах. Створення зелених веломаршрутів, можливостей безпечного добирання на велосипедах до школи і загалом пріоритезація велоруху можуть бути основою політики мобільності у малих громадах.

● **ПРИКЛАД:** підрахунок велосипедист_ок як частина гендерного портрету у сфері мобільності

Щоб більш детально дослідити портрет велосипедист_ки у громаді, можна здійснювати підрахунок велосипедист_ок. В Україні підрахунок здійснюють громадські активіст_ки у співпраці з місцевими органами влади[58]. Під час підрахунку активіст_ки фіксують кількість велосипедист_ок, що проїхали найбільш популярними дорогами та перехрестями, і рахують, скільки з них проїжджають тротуарами, а також відмічають гендерний розподіл. Систематичний підрахунок велосипедист_ок дає змогу відстежити динаміку змін у користуванні велосипедом та у гендерно-віковій структурі користувач_ок. Наприклад, підрахунок у Києві 2022 року показав, що серед велосипедист_ок лише 13% становлять жінки. Цей показник майже не відрізняється від даних підрахунку у 2015 році[59].
Одним з успішних прикладів розвитку велоінфраструктури є Миргородська громада Полтавської області, у якій підрахунок проводиться з 2015 року. У тому ж році громада прийняла велоконцепцію, якою передбачено будівництво маршрутів для велосипедист_ок, збільшення кількості велопарковок, заходи з популяризації велосипеда як повноцінного транспорту тощо. За 6 років частка велосипедист_ок збільшилася з 35 до 40%[60].

58 U-Cycle (2020). **Підрахунок велосипедистів**. Київ.
59 U-Cycle (2022). **Більше половини велосипедистів у Києві їздить по дорозі та велодоріжках**.
60 **Мирогород. Розбудова велосипедної інфраструктури**.

Якісна **пішохідна** інфраструктура є важливою, адже всі люди в тій чи іншій мірі є пішоход_ками. Сама пріоритезація розвитку комфортних пішохідних маршрутів є важливою для досягнення інклюзії та подолання інфраструктурних бар'єрів. Водночас виділяють також особливі заходи, які роблять пішохідну інфраструктуру гендерно чутливою. Перш за все, важливим є створення комфортних умов пересування для маломобільних груп населення, а саме створення наземних переходів, знижених бордюрів, пандусів чи ліфтів, покриття, на якому комфортно пересуватися на візках, підвищених пішохідних переходів тощо. Пішохідна інфраструктура має бути зв'язною і не мати розривів. Створення якісних умов для пішоходів потребує достатньої ширини тротуарів без перешкод, що дають змогу розминутися як мінімум двом людям, а також рівного покриття, наявності лавок для перепочинку, освітлення та навігації, смітників і фонтанів з питною водою, зелених насаджень, що забезпечують затінок під час спеки.

Важливим аспектом пішохідної інфраструктури є питання безпеки, зокрема безпека руху. Вона має обов'язково враховуватися під час будівництва чи реконструкції вулиць та доріг, а також бути важливим пріоритетом у сфері мобільності у громадах. Ключовою політикою в цьому напрямку є досягнення **нульової смертності** на дорогах (Visio Zero), що передбачає, зокрема, обмеження швидкості руху транспортних засобів і заходи з заспокоєння руху — наприклад, облаштування перехресть з круговим рухом малого радіусу та острівців безпеки, шиканів, підвищених перехресть тощо. Серед інших проблем безпеки, не пов'язаних з безпекою руху, можна виділити підземні пішохідні переходи, що є місцями ризику для сексуальних домагань. Наземні пішохідні переходи — освітлені, а також, де це потрібно, регульовані, підвищені або обладнані острівцями безпеки — є кращою і безпечнішою альтернативою наземним і підземним пішохідним переходам на міських вулицях.

Безбар'єрність інфраструктури є необхідною для її інклюзивності. Одним із наслідків війни є поранення, у тому числі втрати кінцівок — відповідно, кількість людей з інвалідністю зростає. Для планування інфраструктури існує правило: якщо людина на візку зможе комфортно подолати певних шлях, це буде зручним і для більшості інших людей. Окрім потреб людей з порушеннями опорно-рухового апарату, важливо також звертати увагу на потреби інших груп людей з інвалідністю, наприклад, людей з порушеннями, повною або частковою втратою зору чи слуху. Для вільного пересування необхідною є архітектурна доступність просторів, тобто вільні можливості заходити у приміщення, тактильні смуги і тактильні інформаційні покажчики, пристрої звукового оповіщення пішохідних світлофорів, наявність універсальних вбиралень тощо. За різними дослідженнями, в Україні від 4% до 21% об'єктів інфраструктури є доступними для маломобільних груп. Чинні державні будівельні норми містять деталізовані стандарти, як зробити інфраструктуру доступною. Для забезпечення інклюзивності кожна реконструкція вулиці чи інші просторові зміни у громадах мають супроводжуватися створенням відповідних інфраструктурних елементів.

Дозвілля

Дозвілля є досвідом і станом, спрямованим на задоволення людиною своїх інтересів і потреб, зокрема культурних, через можливість для самовираження, розслаблення, отримання задоволення і саморозвитку. Доступ до дозвіллєвих практик впливає на рівень задоволення життям і рівень фізичного та ментального здоров'я[61]. Таким чином, дозвілля грає важливу роль для фізичного і психологічного відновлення, потреба в якому збільшується внаслідок війни. Якісна інфраструктура для проведення дозвілля може бути частиною системи реабілітації для людей, що пережили травми війни, є внутрішньо переміщеними особами або ветеран_ками.

Гендер, соціально-економічне становище, вік, рівень мобільності та інші фактори можуть впливати на дозвіллєві практики людей та можливість скористатися різними варіантами проведення дозвілля. Така доступність або недоступність може мати просторовий і соціальний вимір. Просторовий вимір пов'язаний із такими факторами як відсутність бар'єрів для людей з обмеженою мобільністю; наявність вбиралень, у тому числі гендерно нейтральних вбиралень; наявність пеленальних столиків, доступних для людей з різними гендерними ідентичностями, батьків і матерів, які піклуються про малих дітей; наявність достатньої кількості місць для сидіння і фонтанів з питною водою.

Соціальний аспект доступності пов'язаний з обмеженням доступу певних соціальних груп, передовсім на основі їхнього соціально-економічного статусу та фінансових можливостей. Зважаючи на це, одним із ключових заходів зі створення гендерно-чутливої та інклюзивної дозвіллєвої інфраструктури є створення некомерційних просторів для дозвілля, доступ до яких не залежить від можливості заплатити за вхід чи за отримання послуги. До прикладу, площа зі столиками, що належать кав'ярні, або приватний спортивний клуб є комерційними варіантами дозвіллєвого простору з обмеженим доступом за плату, тоді як сквер, де є місця для сидіння, спортивні та ігрові майданчики, столи для настільних ігор — некомерційний, доступний для всіх простір.

Основою інфраструктури для проведення дозвілля є публічні простори і природні рекреаційні зони. До відкритих публічних просторів, що є

61 Cedos (2020). **Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні**.

частиною міського ландшафту, належать площі, парки, сквери, вуличні простори, набережні, пляжі. Облаштування комфортних публічних просторів потребує врахування потреб різних груп людей: дітей, підлітків, людей старшого віку, людей з обмеженою мобільністю. Інструментами для цього є функціональне зонування, що дозволяє створити багатофункціональні простори, пристосовані для потреб різних соціальних груп і практик одночасно. Такі простори містять зони для спокійного відпочинку (столи, місця для сидіння, лавочки) та більш активного проведення часу різного рівня складності для людей різного рівня фізичної підготовки та різного віку, зокрема й дітей різного віку. Доступ до соціальної взаємодії у спільних публічних просторах є фактором, що покращує самопочуття і суб'єктивне відчуття благополуччя (well-being) і може бути особливо актуальним для людей старшого віку.

Для покращення інклюзивності вуличних дозвіллєвих просторів можна вживати таких заходів[62]:

- створення середовища, вільного від страху (fear-free environment), що передбачає достатню освітленість, відсутність темних важкодосяжних місць, таких як глухі кути чи зарості, які не проглядаються і послаблюють відчуття безпеки;

- створення відкритих просторів, де можуть одночасно перебувати люди, що належать до різних груп, не конкуруючи за простір, — як-от спортивних майданчиків, де паралельно можуть грати кілька команд, що дозволяє дівчатам почуватися більш безпечно;

- встановлення сидінь різної висоти і розмірів, окремих сидінь-стільців з поручнями для старших і маломобільних людей з достатніми інтервалами в паркових зонах, площах, інших громадських місцях.

Окрім відкритих публічних просторів, важливою складової інфраструктури дозвілля є також закриті публічні простори, розташовані всередині будівель. Основою такої інфраструктури у громадах є мережа **закладів культури** — публічних бібліотек і клубних установ — а також інших закладів, зокрема хабів і громадських центрів, молодіжних центрів. Програмне наповнення таких просторів має враховувати запити різних аудиторій. Наприклад, публічні бібліотеки можуть використовуватися не лише як книгозбірні, а й як простори для зустрічей мешкан_ок, проведення спільного дозвілля через групові культурні та соціальні

62 Попова, Ю. (2016). **Місто багатьох: як гендерний підхід робить міста справедливішими**. Mistosite.

практики: майстер-класи, освітні заходи, творчі зустрічі та кіноперегляди, спільні обговорення проблем громади тощо. Важливою є співпраця таких закладів із громадськими ініціативами, можливість використання простору для громадської активності. Підвищення кваліфікації працівни_ць закладів культури щодо організації та фасилітації публічних заходів може допомогти закладам розширити спектр діяльності і стати поліфункційними центрами спільнототворення, що підтримують громадські ініціативи та сприяють соціальній згуртованості у громадах. Крім цього, такі простори можуть відігравати важливу роль під час війни, виконуючи функції пунктів незламності (місць із доступом до електроенергії та зв'язку під час відключень), центрів волонтерської діяльності (наприклад, плетіння маскувальних сіток, проведення заходів зі збору пожертв), гуманітарних хабів, де збирають і роздають гуманітарну допомогу.

Важливою складовою дозвілля є ігри і заняття спортом — як груповими видами спорту, так і індивідуальними. Зважаючи на це, розвиток інфраструктури дозвілля має включати в себе **спортивну інфраструктуру** — як муніципальні спортивні зали у приміщеннях, тренажерні зали, басейни, так і відкриті майданчики для різноманітних ігор (футбол, баскетбол, волейбол, настільний теніс, шахи, петанк тощо), вуличні спортивні майданчики, бігові, велосипедні, прогулянкові, трекінгові маршрути. Спортивна інфраструктура має враховувати різноманіття потреб залежно від рівня фізичної підготовки, віку та статі, пропонуючи достатньо можливостей для ігор і фізичної активності для різних груп людей.

● **ПРИКЛАД:** Багатофункціональний простір Urban Camp Lviv

Культурно-соціальний центр Urban Camp Lviv, облаштований у радянській модерністській будівлі, яку передали у комунальну власність Львова, є прикладом ревіталізації наявної будівлі у культурний і громадський центр. У ньому функціонує гуртожиток для внутрішньо переміщених осіб, укриття, приміщення та вуличний простір для проведення заходів. Облаштування простору відбувалося із залученням більш ніж 300 волонтер_ок[63].

Політика щодо організації дозвіллєвих просторів має ґрунтуватися на принципі партисипативності і врахування потреб різних соціальних

63 **Urban Camp**.

груп. З одного боку, це означає залучення потенційних користувач_ок під час планування просторів і заходів. З іншого боку, важливою є ідентифікація, символічна та матеріальна підтримка, посилення саморганізованих **низових практик та ініціатив**, які є часто невидимими. Наприклад, садівництво і догляд за прибудинковою територією у дворах, що часто є гендерованою практикою, до якої найчастіше залучені жінки старшого віку, є важливим елементом дозвілля для безпосередньо залучених учасни_ць і допомагає озелененню міст[64]. Підтримка та розвиток таких практик може сприяти згуртованості, спроможності і стійкості сусідських спільнот.

Одним із заходів підтримки місцевих ініціатив, особливо у великих громадах, може стати створення спеціального офісу у структурі місцевих органів влади, до якого за принципом «єдиного вікна» низові та громадські ініціативи зможуть звертатися по підтримку й отримувати допомогу та супровід у взаємодії з іншими підрозділами та органами влади для проходження процедур, необхідних для реалізації певної ініціативи[65]. Підтримка молодіжних ініціатив може бути окремим важливим аспектом політики щодо дозвілля та молодіжної політики у громаді, а також діяльності молодіжних центрів. У цьому контексті ключових зусиль потребує залучення молодих людей і підтримка їхнього активізму стосовно різних тематичних сфер і секторів місцевого розвитку, а не обмеження молодіжної участі лише молодіжною політикою як такою.

● **ПРИКЛАД:** залучення молоді до гендерно чутливого міського планування

У Тростянецькій громаді Сумської області громадська організація «STEM is FEM» провела навчальний курс з урбаністики для дівчат і молодих жінок віком від 15 до 22 років. Громада, зокрема представни_ці міської ради з питань регіонального розвитку, проєктної діяльності, міжнародного співробітництва, містобудування, архітектури та державного архітектурно-будівельного контролю, разом із громадською організацією працювала над інклюзивним проєктом відновлення привокзальної площі, зруйнованої внаслідок бойових дій, із застосуванням гендерно чутливого планування та врахуванням потреб маломобільних людей.

64 Попова, Ю. (2022). **Кому подякувати за гібіскус? Жінки, які озеленюють міста**. Гендер в деталях.
65 Грищенко, М. (2016). **«Право на місто»: як муніципалітет має співпрацювати з міськими ініціативами**. Mistosite.

Висновки

Впровадження принципу гендерної рівності та інклюзії до відновлення і розвитку на місцевому рівні передбачає ідентифікацію та врахування потреб і досвідів різних соціальних груп. Наслідком цього дуже часто є створення публічних політик, користь від яких отримують не лише найменш привілейовані, а й усі інші люди в суспільстві.

Необхідними складовими впровадження гендерно чутливого підходу є дослідження і доказові рішення, партисипативні практики і громадська участь у прийнятті рішень, а також багаторівневе врядування. **Дослідження**, аналіз потреб і збір даних є необхідними для прийняття обґрунтованих рішень, базованих на доказах, а також критичному аналізі попереднього досвіду та можливих наслідків впроваджуваних проєктів і програм. Доступ до інформації, застосування **партисипативних практик** і прийняття рішень за участі зацікавлених сторін необхідні для надання різним соціальним групам можливості відстоювати свої інтереси. **Багаторівневе врядування** є необхідним для координації зусиль національних, регіональних і місцевих органів влади, участь яких є важливою для втілення системних суспільних змін.

Одним із наскрізних питань, які варто враховувати під час відновлення і розвитку громад, є сталість, що передбачає довгострокове планування і врахування повних життєвих циклів, прагнення до кліматичної нейтральності, турботу про наступні покоління, збереження та відновлення природи. **Зміна клімату** є важливим суспільним викликом, до негативних наслідків якого підвищено вразливими є соціальні групи, що є менш привілейованими й історично несуть менше відповідальності за рішення, що мали негативний вплив на природу і посилювали зміну клімату. Таким чином, впровадження публічних політик, орієнтованих на запобігання й адаптацію до зміни клімату, тісно пов'язане з досягненням соціальної справедливості, гендерної рівності та інклюзії.

Не всі рішення, необхідні для відновлення, а також руху до гендерної рівності та інклюзії, потребують пошуку нових підходів чи інноваційних розробок. Значна частина заходів, які є критично необхідними, передбачають впровадження таких уже доволі давно відомих політик, як, наприклад, розвиток громадського транспорту та зручної пішохідної інфраструктури або забезпечення належної

роботи дитячих садочків і центрів надання соціальних послуг. Кожне з цих рішень переживає внутрішні зміни й удосконалення, має власні інноваційні підходи: сучасні практики можуть відрізнятися від поширених десятки років тому. Попри це, в багатьох випадках ключовим завданням на шляху впровадження гендерно чутливого підходу є не пошук ультрасучасних чи цифрових інновацій, а **розвиток базової публічної інфраструктури**, що триває вже десятки або сотні років, але часом, на жаль, досі не відповідає потребам і вимагає уваги на рівні публічних політик. На жаль, у багатьох випадках війна лише посилила виклики у відповідних сферах, які існували й раніше. Її наслідком стали руйнування базової публічної інфраструктури і збільшення навантаження на неї через вимушене переміщення і зростання потреб через появу нових вразливостей.

Одним із ризиків впровадження гендерно чутливого підходу є його **імітація** — здійснення заходів, які формально спрямовані на досягнення певних цілей, але фактично не прискорюють рух у цьому напрямку. Оскільки гендерна рівність та інклюзія часто є обов'язковою вимогою при отриманні національного чи міжнародного фінансування, проєкти або програми у деяких випадках можуть симулювати очікувані дії або результати. Не завжди причиною цього є злий умисел: часом певні заходи нав'язуються донорами без урахування місцевого контексту. Наприклад, призначення певної людини уповноваженою з гендерної рівності може бути неефективним у ситуації браку кадрів чи гідних умов праці, внаслідок яких ця людина перевантажена роботою і не має спроможності належно виконати нові обов'язки. Розробка програми «Безпечне місто» без попереднього визначення ключових проблем і аналізу різних альтернативних варіантів їхнього вирішення може призвести до того, що відчуття безпеки серед вразливих соціальних груп внаслідок впроваджуваних заходів може погіршитися.

Одним зі шляхів запобігання ризикам є навчання, підвищення кваліфікації й обмін досвідом, у тому числі міжнародний. Громадянський контроль, аудит і незалежне оцінювання публічних політик можуть допомагати запобігати випадкам недоброчесності. Систематичність і пошук структурних причин наявних проблем, стратегічне планування і налагоджений зв'язок між стратегічними та тактичними рішеннями, а також координація всередині громад і місцевих органів влади між різними підрозділами сприятимуть уникненню неефективних заходів. **Доброчесність**, добре врядування і демократичність є критично важливими у процесі відновлення. Для того, аби задекларовані принципи були втілені в життя, необхідне не лише проголошування, а й щира підтримка цих ідей, а також практика щоденного використання їх у своїй діяльності.

Рекомендації

УРЯДУВАННЯ

1. **Заохочувати представленість жінок і людей, що належать до вразливих груп населення, на ключових політичних посадах.** Важливими є як участь у виборних представницьких органах — наприклад, радах, — так і призначення на посади у виконавчих органах, зокрема й найвищі лідерські позиції. Необхідним при цьому є забезпечення гідних умов і оплати праці для публічних службов_иць. Особливо важливим є прагнення до вищої представленості у сферах, які пов'язані з великими ресурсами і в яких традиційно було менше жінок — наприклад, у будівельній сфері. Корисними кроками можуть бути визначення уповноважених посадових осіб з питань гендерної політики, а також створення депутатських груп з гендерних питань.

2. **Робити громадські й адміністративні будівлі інклюзивними і дружніми до різних груп користувач_ок.** При проєктуванні і дизайнуванні слід враховувати досвід і потреби різних людей, у тому числі людей з дітьми, людей з інвалідністю, літніх людей, щоб вони мали можливість комфортно користуватися публічними послугами. Важливими є облаштування безбар'єрних входів, зон очікування, робочих місць і вбиралень. Варто передбачати гендерно нейтральні вбиральні, а також пеленальні столики, до яких мають доступ люди з різними гендерними ідентичностями, батьки і матері, які піклуються про малих дітей. Необхідними є достатня кількість місць для очікування і зручна навігація, а також дитячі зони або дитячі кімнати.

3. **Залучати мешкан_ок до прийняття рішень, вживаючи особливих заходів для забезпечення участі вразливих соціальних груп.** Щоб залучення виявилось ефективним, заходи з залучення варто проводити у зручний для запрошених людей час і у доступних для них місцях, які є інклюзивними і дружніми до різних груп користувач_ок. Необхідно здійснювати належне інформування через канали комунікації, якими користуються цільові аудиторії. Обираючи інструменти чи способи залучення, важливо враховувати досвіди різних соціальних груп — наприклад, передбачати не лише онлайн, а й офлайн-механізми, бо не всі люди мають безперебійний доступ до інтернету чи просунутий рівень комп'ютерної грамотності. Окремими заходами з залу-

чення може бути створення спеціальних дорадчих або експертних органів, зокрема і з питань гендерної рівності та інклюзії.

4. **Збирати дані щодо місцевого розвитку, які містять у собі розподіл за статтю та іншими важливими ознаками.** До таких ознак можуть належати вік, наявність дітей, наявність інвалідності тощо. Для відстежування динаміки змін збір даних варто проводити на регулярній основі. Важливим є також налагодження системи належного зберігання, використання й обміну даними.

БЮДЖЕТУВАННЯ

5. **Аналізувати доступні дані та проводити дослідження, у тому числі дослідження потреб.** Результати аналізу варто враховувати при прийнятті рішень і плануванні місцевого розвитку, розподілі коштів і оцінюванні потреб у певній інфраструктурі. Прикладами корисних для місцевого розвитку досліджень можуть бути проведення гендерного аналізу і створення гендерного профілю, створення соціального паспорту, проведення гендерних аудитів безпеки, віктимологічних опитувань, а також досліджень мобільності.

6. **Проводити оцінювання якості надання послуг, запроваджувати механізми зворотного зв'язку користувач_ок.** Належне проведення моніторингу й оцінки програм місцевого розвитку може допомагати ідентифікувати складнощі й підвищувати якість наданих послуг. Для визначення наявних бар'єрів важливим може бути також дослідження досвідів людей, які не одержують певні послуги.

БЕЗПЕКА

7. **Враховувати відчуття безпеки під час організації вуличних просторів, уможливлюючи наявність «очей на вулиці».** Стимулювання вуличної активності, належна освітленість, створення активних і відкритих фасадів збільшують імовірність перебування на вулицях людей або спостереження людей за вуличним простором зсередини будівель, що позитивно впливає на відчуття безпеки. Водночас вузькі проходи, закриті території, високі паркани і глухі фасади роблять перебування у просторах небезпечним за відчуттями. Застосування камер відеоспостереження є виправданим лише в окремих випадках,

передусім для попередження крадіжок і злочинів стосовно майна — наприклад, на паркувальних майданчиках.

8. **Розбудовувати систему протидії гендерно зумовленому насильству, включно з мобільними бригадами і кризовими центрами.** Важливими є навчання фахів_чинь, зокрема психолог_инь, лікар_ок, поліцейських, створення мобільних бригад соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства, поліцейських груп реагування «Поліна», а також закупівля для них транспортних засобів. Розвиток мережі кризових центрів включає створення притулків, центрів соціально-психологічної допомоги, кризових кімнат, а також налагодження належної роботи системи перенаправлень.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

9. **Розвивати мережу закладів догляду, зокрема дитячих садочків і центрів надання соціальних послуг.** Розширення мережі закладів дошкільної освіти, обладнання закладів освіти укриттями, а також посилення спроможності мережі комунальних установ, що надають соціальні послуги, шляхом збільшення штатів і покращення матеріально-технічної бази має супроводжуватися покращенням умов праці та підвищенням оплати праці, заходами з попередження емоційного вигорання для працівни_ць таких закладів.

10. **Розбудовувати систему надання психологічної допомоги у громадах.** Збільшення потреби у такій допомозі серед людей, що постраждали від війни, внутрішньо переміщених осіб, ветеран_ок та їхніх сімей потребує як заходів з подолання стереотипів щодо психологічної допомоги, так і розширення можливостей отримання довгострокової психологічної допомоги в громадах, зокрема й на безоплатній основі. До системи такої допомоги можуть бути залучені як соціальні центри та служби, реабілітаційні та медичні установи, так і заклади освіти, місця роботи, громадські центри тощо. Психологічна допомога має надаватися відповідно до потреб людей, які по неї звертаються.

11. **Створювати програми перекваліфікації та підвищення кваліфікації для сприяння зайнятості.** Розвиток системи професійної освіти й освіти дорослих має супроводжуватися її інтеграцією з системою допомоги у працевлаштуванні. Існує потреба у створенні короткотермінових курсів підвищення кваліфікації та перекваліфікації у вже наявних закладах освіти, а також

відкритті нових центрів освіти дорослих. Доповненням програм розвитку підприємництва через гранти і пільгові кредити можуть бути можливості навчання і менторства. Особливу увагу варто звертати на потреби людей старшого віку, а також боротьбу з гендерною та віковою дискримінацією на ринку праці.

12. **Розвивати систему довгострокового соціального житла.** Необхідним є збільшення кількості довгострокового житла, що перебуває у комунальній власності і надається в оренду людям, які його потребують, безплатно або за доступну плату. Розвиток системи соціального житла потребує посилення спроможності місцевих органів влади управляти таким житлом. Ключовим пріоритетом є переселення внутрішньо переміщених осіб, які живуть у тимчасовому житлі та місцях компактного проживання, у довгострокове житло. Особливим фокусом житлової політики у громадах має бути подолання явища бездомності, створення притулків для бездомних людей, а також програм ресоціалізації і надання довгострокового житла.

МОБІЛЬНІСТЬ

13. **Розвивати громадський транспорт як злагоджену і якісну систему.** Мережа громадського транспорту має дозволяти всім мешкан_кам громади безперешкодно, вчасно та комфортно пересуватися різними маршрутами. Ключовими заходами в цьому напрямку можуть стати створення системи єдиного квитка, забезпечення безбар'єрної посадки і висадки пасажир_ок, виділення місць для візків, колясок, велосипедів, валіз чи інших габаритних предметів, створення виділених смуг для громадського транспорту, облаштування тривожних кнопок, розміщення на зупинках інформації про розклад руху, обладнання зупинок для зручного очікування у сонячну, вітряну і дощову погоду.

14. **Розвивати пішохідну інфраструктуру.** Пішохідна інфраструктура має бути зв'язною, безбар'єрною, комфортною для пересування, а також бути обладнаною місцями для відпочинку. Особливу увагу варто приділяти заходам заспокоєння дорожнього руху для підвищення безпеки пішоход_ок з метою досягнення цілі нульової смертності. Важливими кроками є будівництво чи оновлення мережі достатньо широких тротуарів з рівним покриттям, зниження бордюрів, розміщення лав для відпочинку, створення зелених насаджень, пріоритезація наземних пішохідних переходів, освітлення переходів, створення піднятих пішохідних переходів і острівців безпеки.

15. **Здійснювати комплексний розвиток безпечної велосипедної інфраструктури.** Важливими є будівництво велосипедних доріжок і велосмуг як суцільної мережі, що дозволяє формувати маршрути пересування у щоденних цілях, створення супутньої інфраструктури, зокрема знаків і світлофорів, стійок очікування, належних місць для паркування. Окремими заходами може бути створення прокату велосипедів, зокрема автоматизованих систем прокату у великих містах. Водночас у малих громадах можливою є пріоритезація велоруху і створення зелених веломаршрутів.

16. **Забезпечувати безбар'єрність і створювати можливості для вільного переміщення маломобільних груп.** Усі оновлення вуличної мережі неодмінно мають супроводжуватися заходами з підвищення доступності. Важливими є як врахування потреб людей із порушеннями опорно-рухового апарату, так і потреб інших груп людей з інвалідністю — наприклад, людей з порушеннями, повною або частковою втратою зору чи слуху. Серед заходів, що допомагають забезпечити безбар'єрність, є створення належних пандусів, тактильних смуг, пристроїв звукового оповіщення пішохідних світлофорів.

ДОЗВІЛЛЯ

17. **Створювати якісні некомерційні публічні простори і враховувати в їхньому дизайні потреби різних соціальних груп.** До відкритих публічних просторів належать площі, парки, сквери, вуличні простори, набережні, пляжі. Планування публічних просторів має передбачати функціональне зонування і, відповідно, багатофункціональне використання для різноманітних потреб у спокійному відпочинку чи більш активному проведенні часу різного рівня складності для людей різного віку та фізичної підготовки. Важливими є безпечність і достатня освітленість таких просторів, а також безбар'єрність. Це включає в себе доступність для маломобільних людей; наявність гендерно нейтральних вбиралень і пеленальних столиків з доступом для людей з різною гендерною ідентичністю, батьків і матерів, які піклуються про малих дітей; наявність фонтанів з питною водою та лавок різної висоти і розмірів.

18. **Розвивати й оновлювати мережу громадських і культурних закладів, у тому числі бібліотек і клубних установ.** Створення багатофункціональних і безбар'єрних просторів має супроводжуватися програмною діяльністю, що відповідає на потреби різних груп користувач_ок. Вона може включати в себе майстер-класи і освітні заходи, творчі зустрічі та кіноперегляди, спільні

обговорення проблем громади. Крім цього, громадські та культурні центри можуть надавати свої простори для розвитку громадської активності і низових ініціатив та волонтерства. Важливим аспектом діяльності таких установ є спільнототворення і посилення соціальної згуртованості.

19. **Розвивати муніципальну спортивну інфраструктуру з урахуванням різних потреб людей залежно від статі та віку.** Це включає в себе як комунальні спортивні центри зі спортивними і тренажерними залами, басейнами, так і відкриту вуличну інфраструктуру: майданчики для футболу, баскетболу, волейболу, настільного тенісу, шахів, петанку та інших ігор і тренувань, бігові, велосипедні, прогулянкові, трекінгові маршрути. Спортивна інфраструктура має передбачати достатньо можливостей займатися фізичною активністю різної складності для людей з різною фізичною підготовкою, різного віку та статі.

20. **Посилювати і підтримувати низові громадські ініціативи, зокрема й молодіжні.** Основою розвитку таких ініціатив є залучення різних соціальних груп до прийняття відповідних рішень у громаді. Ідентифікація, символічна та матеріальна підтримка самоорганізованих ініціатив може потребувати додаткових зусиль органів влади — наприклад, створення окремого офісу, що за принципом «єдиного вікна» буде надавати необхідне сприяння, а також супроводжуватиме громадські ініціативи під час взаємодії з іншими підрозділами та службами. Особливу увагу в програмах підтримки громадської активності і самоорганізації варто приділяти посиленню ініціатив людей, які належать до вразливих соціальних груп і можуть мати менше власних ресурсів для втілення своїх ідей.

Література

УРЯДУВАННЯ

- EdEra. Гендерно орієнтоване врядування: Онлайн-курс про те, як місцевим громадам впроваджувати гендерно орієнтований підхід у врядування.
- Радник. Онлайн-курс: Реалізація принципів гендерної рівності при наданні адміністративних і соціальних послуг.
- Іваніна, Т., Кисельова О., і Колодій, М. (2021). Гендерно орієнтоване врядування: практичний посібник. Київ, видавничо-поліграфічна компанія «Юстон».
- Іваніна, Т., Малько, Ю., Савельєва, Ю., Микитась. О., і Гончар. Ю. (2016). Гендерно чутливі інструменти у реформування місцевого самоврядування в Україні. Полтава.
- Cedos (2023). Посібник «Як залучати мешкан_ок до прийняття рішень у громадах: огляд прикладів».

БЮДЖЕТУВАННЯ

- EdEra. Ґендерно орієнтований підхід у бюджетному процесі. Онлайн-курс.
- Prometheus. Ґендерно орієнтоване бюджетування для розвитку громад. Онлайн-курс.
- Бюро гендерних стратегій і бюджетування (2020). Гендерно орієнтоване бюджетування на місцевому рівні: від інтеграції принципу гендерної рівності в бюджетний процес до гендерно чутливих політик.
- Бюро гендерних стратегій і бюджетування (2022). Гендерний моніторинг місцевих програм і бюджетів: крок за кроком. Посібник для громадських моніторингових груп (громадських спостерігачів і спостерігачок).
- ГОБ Проект (2016). Гендерний бюджетний аналіз програм, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів.

БЕЗПЕКА

- Cedos і Центр соціології права та кримінології (2021). Дані про безпеку в Україні: обмеження відомчих показників і наявних підходів.
- Баглай, С., Боброва, А., Герасим, Г., Каздобіна, Ю., Кормич, Б., Маляренко, Т., і Монастирський, Є. (2021). Безпека людини. Особливості та можливості впровадження в Україні. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля.
- Баглай, С. (2019). Безпечне місто: між добробутом і патрулями поліції. Mistosite.
- Фонд ім. Гайнріха Бьолля (2017). Як спроектувати справедливе місто. Арт Книга.
- Попова, Ю. (2016). Місто багатьох: як гендерний підхід робить міста справедливішими. Mistosite.
- Баглай, С. (2021). Defund the police по-українськи: спільне та відмінне або чому річ не лише у фінансуванні? Mistosite.
- Фарбар, К. (2020). Наглядати і карати: стихійна торгівля в українських містах. Mistosite.
- Расулова, О. Міста для жінок і чоловіків. Чому стать має значення, коли йдеться про вулиці. Куфер.
- Довженко, О. (2020). ЛГБТК у місті: вітрини толерантності й зони невидимості. Mistosite.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

- Cedos (2023). Житлова політика на місцевому рівні: сучасний стан, виклики та можливості.
- Бабич, К. (2021). Залишайтесь в безпеці: як працює система шелтерів в Україні. Mistosite.
- DVV International (2021). Державна політика у сфері освіти дорослих в Україні. Звіт за результатами дослідження.
- Cedos (2024). Дослідження з питань соціального захисту та соціальних прав в Україні: задоволеність соціальними послугами.
- Cedos (2022). Зайнятість у сфері соціального захисту: аналіз основних проблем і наслідків пандемії.
- Дутчак, О., Стрельник, О., і Ткаліч, О. (2021). Хто потурбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності. Гендер в деталях.
- Вишницька, А. (2020). Зайві в місті: звідки бездомним чекати допомоги. Mistosite.

- Іванців, А. (2020). Світ у віконці: як міські соціальні служби працюють з літніми людьми. Mistosite.

МОБІЛЬНІСТЬ

- Іваніна, Т., Кисельова, О., Колодій, М., Остапчук, О., і Цюпа, О. (2020). Порадник щодо застосування гендерно орієнтованого підходу в окремих галузях. Київ, Віваріо.
- U-Cycle (2022). Розробка транспортної політики з врахуванням велосипедного руху.
- Прокопенко, В (2020). Розвиток сталої мобільності: кращі практики міст України. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля та Екодія.
- Бондаренко, І (2020). Потреба у розвитку велотранспорту та перешкоди до її реалізації у містах та регіонах України. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля та U-Cycle.
- Вербицький, І. (2017). Чому автомобіль не має бути головним пріоритетом у місті. Mistosite.

ДОЗВІЛЛЯ

- Cedos (2020). Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні.
- Cedos (2021). Кліматична (не)справедливість: вплив зміни клімату на вразливі соціальні групи в містах України.
- Попова, Ю. (2022). Кому подякувати за гібіскус? Жінки, які озеленюють міста. Гендер в деталях.
- Грищенко, М. (2016). «Право на місто»: як муніципалітет має співпрацювати з міськими ініціативами. Mistosite.
- Криж Д., і Бабакова, Т. (2023). Методичний довідник-вказівник зі створення міського городу. Київ, Фонд ім. Гайнріха Бьолля.
- Фонд ім. Гайнріха Бьолля (2018). Урбанізм і Фемінізм. Урбаністичні Студії 4. Київ, Всесвіт.
- Фонд ім. Гайнріха Бьолля (2016). (Не)Задоволення публічними просторами. Урбаністичні Студії 3. Київ, Всесвіт.
- Вишницька, А. (2020). У пошуках туалету: що не так із громадськими вбиральнями у Києві. Mistosite.
- Тищенко, І. (2016). Що таке міський публічний простір. Mistosite.